Mars et Historia

1966 2016

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 50 | 2016 | Nr. 1

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Vooromslag
'Save Serbia our ally. Send contributions to Serbian Relief Committee of America.' Deze affiche is in 1916 ontworpen door Théophile Alexandre Steinlen. In beeld zie je Servische soldaten en burgers op de vlucht voor de legers van de Centrale Mogendheden in de winter van 1915.
Library of Congress, Washington

Binnenzijde vooromslag
De slag bij Trafalgar op 21 oktober 1805 door Juan Vallejo.
Wikimedia Commons

Achteromslag
Britse affiche waarop een *Chelsea pensioner* afscheid neemt van een soldaat die naar het front in de Eerste Wereldoorlog vertrekt: 'Ik wou dat ik meekon.'
Collectie Hans van Lith

Binnenzijde achteromslag

Boven
Franse romantische kaart uit de Eerste Wereldoorlog die een soldaat bijvoorbeeld aan het thuisfront kon sturen.
Collectie Hans van Lith

Onder links
Een grafsteen op de militaire begraafplaats Tyne Cot in België met de woorden: *A Soldier of the Great War, Known Unto God.*
Wikimedia Commons

Onder rechts
De slag bij Morgarten 15 november 1315. Een Zwitserse militie lokt een Habsburgs ruiterleger in een hinderlaag. Afbeelding uit de Tschachtlanchronik, omstreeks 1470.
Zentralbibliothek Zürich, Zwitserland

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie
Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: Groenmedia, Leiden

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2016 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 35,00 (buitenland € 37,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E penningmeester@marsethistoria

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 2
Drs. Rolf de Winter

Redactioneel 3
Drs. Liesbeth Brama

Álava, stafofficier van Wellington 4
Dr. Kees Schulten

Website en Facebook van Mars et Historia brengt militaire geschiedenis bijeen 9
Erwin Muilwijk, webmaster

De Servische aftocht door Albanië in 1915 11
Alexandra Tomic, MA, buitenpromovendus, Universiteit Leiden

Mars portretteert: Hans van Lith Fascinatie met de 'Groote Oorlog' 22
Drs. Liesbeth Brama

Digging deeper in Ieper 26
Anis Oepkes, Stephan Aykaz, Marcella Schute en Gavin Yeung

Boekbespreking 32

Uitstapje naar Kornwerderzand 35

Literatuursignaleringen 36

NL Instituut voor Militaire Historie
Ministerie van Defensie
Alexanderkazerne, gebouw 203
MPC 58 A
Postbus 90701
2509 LS Den Haag

prijs los nr. € 7,50

Van de voorzitter

Dit jaar bestaat onze vereniging vijftig jaar, voorwaar een mijlpaal om bij stil te staan. De vereniging die in de eerste decennia nog werd aangeduid als de Nederlandse Vereniging *ter beoefening van de* Militaire Historie heeft in de halve eeuw van haar bestaan een aantal ontwikkelingen doorgemaakt. Begonnen met enkele 'getrouwen van het eerste uur' werd een netwerk opgezet van geïnteresseerden met een brede belangstelling voor de (Vaderlandsche) militaire geschiedenis. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw gebeurde dat nog zonder computers, zonder mobiele telefoons en zeker nog zonder de nieuwe sociale media. Contacten werden onderhouden per brief, briefkaart en als iemand in een wilde bui was met een volgeschreven ansichtkaart. Ja, er werd ook wel getelefoneerd, maar dat gebeurde mondjesmaat. De 'vaste' telefoon – vaak nog aan de muur geplaatst in de niet centraal verwarmde gang – was immers nog vooral bestemd voor urgente zaken en niet om de hobby uit te leven. Het verenigingsorgaan *Mars et Historia* verscheen in onze *Gründerjahre* op gestencild A4-formaat, vanzelfsprekend voor de volle honderd procent in de no-nonsense kleurencombinatie zwart-wit.

Deze jaren liggen ondertussen ver, heel ver achter ons. Meegevoerd op de golven der tijd zijn we, aanbeland in het tweede decennium van de 21e eeuw. Een tijd waarin de pc, de smartphone, de tablet, het internet en de sociale media even ingeburgerd lijken te zijn als een zak fijngesneden ijsbergsla en een doos vrije-uitloopeieren bij de supermarkt. Daarnaast heeft ook het domein van de militaire geschiedenis zich op een bijna revolutionaire wijze verbreed, verdiept en geprofessionaliseerd. Vijftig jaar geleden was militaire historie nog een beperkte niche die goeddeels werd bevolkt door (oud-)militairen die zich vooral bezighielden met krijgskundige studies naar veldslagen. En daarnaast een groep bevlogen verzamelaars van onderscheidingen, emblemen, uniformen en overige militaria. Vandaag de dag is de bestudering van militaire geschiedenis op de Nederlandse universiteiten 'gewoon' geworden, inclusief de leerstoelen van (bijzonder) hoogleraren. Terwijl flinke aantallen studenten geboeid colleges militaire geschiedenis volgen, is het vakgebied, zoals gezegd, enorm verbreed. Naast de blijvende aandacht voor het authentieke 'handwerk' wordt het krijgsbedrijf tegenwoordig steeds meer onderzocht vanuit verschillende invalshoeken, zoals de materiële, politieke, economische, maatschappelijke en sociologische om er maar eens een paar willekeurig te noemen.

Ook wat betreft de 'minder' academische belangstelling heeft militaire geschiedenis een hoge vlucht genomen. Denk maar aan de tallozen die 'verslaafd' zijn geraakt aan het uitpluizen van de eigen militair-genealogische historie, of de drommen belangstellenden die zich overgeven aan 'slagveldtoerisme', waarbij een uitstap wordt gemaakt naar een voormalig gevechtsterrein. Boekdelen spreekt ook het adembenemende aantal van een half miljoen bezoekers, dat het Nationaal Militair Museum alleen al in 2015 in Soesterberg mocht ontvangen.

Het gaat dus goed met de belangstelling voor militaire geschiedenis en het moet ons deugd doen dat ook onze vereniging evolueert naar een moderne vorm, waarin zowel ons tijdschrift als onze website van 'deze tijd' zijn. U hebt ongetwijfeld al gemerkt dat onze website, www.marsethistoria.nl, onlangs sterk is vernieuwd (Zo niet: GAAT DAT ZIEN!). Niet alleen heeft onze site een 'nieuwe jas', ook de navigatie is verbeterd en veel informatie is – heel belangrijk – actueel en à la carte. Onze webmaster Erwin Muilwijk verdient de oprechte complimenten voor de fantastische klus die hij heeft verricht en het enthousiasme waarmee hij *Mars et Historia* op het wereldwijde web in de schijnwerpers zet. De vernieuwde redactie van ons tijdschrift doet met ingang van dit jubileumjaar eveneens van zich spreken. Zoals in de afgelopen jaren wordt ingezet op een gevarieerd, kwalitatief hoogwaardig en boeiend militair-historisch blad, dat – en daar ben ik van overtuigd – een breder lezerspubliek verdient. Brengt u *Mars et Historia* onder de aandacht van niet-leden? Attendeer ze er *s'il vous plait* op dat dit hét jaar bij uitstek is om 'in te stappen' bij onze vijftigjarige vereniging.

Drs. Rolf de Winter
Voorzitter

Redactioneel

Met de intrede in dit gouden jaar voor onze vereniging heeft een vernieuwde redactie haar best gedaan om met het eerste nummer van 2016 goed voor de dag te komen. Allereerst schrijf ik dit stuk in mijn hoedanigheid als uw nieuwe hoofdredacteur. Na zeven jaar heeft Louis Ph. Sloos het stokje aan mij doorgegeven en ik ben trots dat ik dit mooie blad samen met eindredacteur Ed Coumans en een enthousiaste redactie mag voortzetten. Louis heeft in de afgelopen jaren ervoor gezorgd dat ons verenigingsblad met een keur aan militair-historische artikelen een periodiek van hoog niveau is geworden, waar zowel Mars-leden als niet-leden graag voor willen schrijven. Louis verdient hiervoor alle lof. Hij heeft het blad binnen de militair-historische wereld op de kaart gezet en ik ben blij dat hij als redactielid graag zijn steentje wil blijven bijdragen. Naast de overdracht van het hoofd- en eindredacteurschap heeft er nog een wisseling binnen de redactie plaatsgevonden. Begin dit jaar hebben wij afscheid genomen van redactielid drs. Pauline Onderwater. De werkzaamheden voor Mars kon zij helaas steeds moeilijker combineren met haar dagelijkse bezigheden. Vanaf deze plaats wil ik haar bedanken voor haar waardevolle bijdragen in de afgelopen jaren. Daarnaast mag de redactie een nieuw lid in haar midden verwelkomen: drs. Corstiaan Prince. Corstiaan is enthousiast lid van onze vereniging en heeft in het verleden al diverse artikelen voor ons blad geschreven. Met Corstiaan is de redactie weer op volle sterkte: wij heten hem dan ook van harte welkom!

Een nieuw jaar, nieuwe kansen. Dat is het spreekwoord en voor de redactie geldt dit evenzo. In dit jubileumjaar willen wij een nieuwe rubriek introduceren: 'Mars portretteert'. Onze vereniging is rijk aan leden met uiteenlopende verzamelingen en deze rubriek wil deze kleurrijke leden een podium geven. In dit eerste nummer een portret van Hans van Lith die een bijzondere verzameling kaarten en affiches uit de Eerste Wereldoorlog heeft. U leest verderop meer hierover. Het jaar 2016 is één van de memorabele herdenkingsjaren van de Eerste Wereldoorlog. De Slag om Verdun bijvoorbeeld is dit jaar honderd jaar geleden. Daarom in dit eerste nummer veel aandacht voor de Groote Oorlog met een boeiend artikel over de Servische terugtocht door Albanië in 1915. De Balkan is een wat onderbelicht zijtoneel van de Eerste Wereldoorlog en dit artikel beoogt daar verandering in te brengen. Daarnaast treft u in deze Mars ook een artikel aan over de geschiedenis in en rondom het Belgische Ieper en hoe deze *lieu-de-memoire* ervaren wordt door leerlingen van een middelbare school. Ik kan u verzekeren dat de visie van een scholier, die nog volop gevormd wordt door het hedendaagse geschiedenisonderwijs, ook voor volwassenen een interessant perspectief biedt. Verder werpt Kees Schulten in zijn artikel 'Álava, stafofficier van Wellington' een bijzonder licht op een Spaanse officier en zijn contacten met de Engelsen en Nederlanders. Dit artikel is een mooie toegift na het herdenkingsjaar Waterloo. Er blijven ook nog zaken bij het oude. Zoals u van ons gewend bent, treft u in deze uitgave een boekrecensie aan van onze eindredacteur Ed Coumans en onze webmaster Erwin Muilwijk heeft een enthousiast stuk geschreven over de vernieuwde website. Ik sluit me graag aan bij de woorden van onze voorzitter dat hij daarvoor een groot compliment verdient. Tot slot wijs ik u nog op een komende Mars-activiteit. Op 30 april organiseert de vereniging een uitstapje naar het kazemattenmuseum te Kornwerderzand. Meer informatie daarover vindt u verderop in dit blad en natuurlijk op onze website.

Rest mij u nog veel leesplezier toe te wensen met dit eerste nummer!

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

Álava, stafofficier van Wellington

Dr. Kees Schulten

Inleiding

De Spaanse luitenant-generaal Miguel de Álava y Esquível (1772-1843), die zich in de slag bij Waterloo bij de staf van Wellington bevond, was een opmerkelijke persoonlijkheid. In 1805, toen Spanje bondgenoot van Napoleon was, vocht hij als Spaans marine-officier tegen de Britse admiraal Nelson in de slag bij Trafalgar. Nadat in 1808 Spanje in opstand tegen Napoleon was gekomen, werd hij Spaans verbindingsofficier in het Britse expeditieleger onder bevel van Arthur Wellesley, later hertog van Wellington[1], dat in Spanje en Portugal van 1809 tot 1814 de Fransen bestreed. Vervolgens werd hij Spaans ambassadeur in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden en onderscheidde hij zich bijzonder in de slag bij Waterloo in 1815. Daarna kreeg hij vooral bekendheid als diplomaat en staatsman.
Over Álava is weinig geschreven. Tenminste tot nu toe. In 2012 verscheen weliswaar van de hand van Ildefonso Arenas de historische roman *Álava en Waterloo* (Barcelona-Buenos Aires 2012), maar voor historisch onderzoek is dit boek van een zeer beperkt nut. Dat ligt anders met de biografie die Gonzalo Serrats Urrecha in 2015 publiceerde met de titel *El general Álava y Wellington de Trafalgar a Waterloo. La biografía de un hombre discreto* (Legardeta 2015). Deze auteur maakte gebruik van het Archivo Arriola-Urrecha, een rijke bron voor historisch onderzoek naar de geschiedenis van Miguel de Álava.
In deze bijdrage wordt ingegaan op de bijzondere rol die hij speelde in de slag bij Waterloo.

Miguel Ricardo de Álava, geportretteerd door William Salter (gestorven 1875).
National Portrait Gallery

Álava als verbindingsofficier in de staf van Wellington en zijn vertrek naar Nederland

In 1808 brak in Spanje een opstand uit tegen Napoleon die zijn broer Joseph Bonaparte tot koning van Spanje had gemaakt. Ter ondersteuning van het Spaanse leger stuurde Engeland een troepenmacht die onder bevel stond van Wellington. Álava werd in 1810 als verbindingsofficier geplaatst bij de staf van Wellington. Met deze laatste werd hij zeer goed bevriend en in de periode 1810-1814 was hij nauw betrokken bij de Britse bevelvoering in Spanje en Portugal. In die omstandigheden werkte Álava samen met de Britse stafofficieren, onder wie kolonel William Howe De Lancey.[2]
Toen de prins van Oranje en diens mentor Jean-Victor de Constant Rebecque zich in 1811 bij Wellington voegden, maakten zij kennis met de Spanjaard met wie zij vriendschappelijke betrekkingen aanknoopten. Met de nederlaag van Napoleon in 1814 en zijn vertrek naar Elba kwam een einde aan de activiteiten van

[1] Op 10 mei 1814 kreeg Arthur Wellesley de titel van hertog van Wellington. Uit praktische overwegingen gebruik ik de naam Wellington ook vóór 1814.

[2] David Miller, *Lady De Lancey at Waterloo. A Story of Duty and Devotion* (Staplehurst 2000).

Álava als verbindingsofficier. De Spaanse koning Ferdinand VII benoemde hem op 29 mei 1814 tot ambassadeur bij de Verenigde Nederlanden.[3] Voordat hij naar zijn standplaats in Den Haag kon vertrekken, kwam er een kink in de kabel. Hij werd het slachtoffer van de valse beschuldiging van majesteitsschennis en kreeg op 8 oktober in Madrid huisarrest opgelegd. Wellington, inmiddels Brits ambassadeur in Parijs, liet zijn vriend niet in de steek en bepleitte diens zaak bij de Spaanse koning Ferdinand VII. Mede daardoor werd Álava vrijgesproken en werd zijn blazoen gezuiverd. Hij ging vervolgens naar Parijs waar hij, op weg naar Nederland, op 19 februari 1815 arriveerde.[4] Hij miste daar net zijn goede vriend Wellington, want deze was inmiddels als Brits gevolmachtigde naar Wenen vertrokken om daar het Verenigd Koninkrijk te vertegenwoordigen op het Congres van Wenen.

Toen het nieuws van de terugkeer van Napoleon in Parijs op 5 maart bekend werd, reisde Álava snel door naar Brussel en nam hij daar zijn intrek op nummer 8 in de Keizerstraat. In Wenen was in februari 1815 besloten dat Nederland en België verenigd zouden worden in het Koninkrijk der Nederlanden met als koning de soeverein-vorst Willem Frederik. Toen de terugkeer van Napoleon bekend was geworden, riep op 16 maart Willem Frederik zich uit tot koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden met Amsterdam en Brussel als hoofdsteden. De voor Napoleon gevluchte Franse koning Lodewijk XVIII had zijn heil in Gent gezocht en verbleef dus in het nieuwe koninkrijk.

In Wenen besloten de geallieerde mogendheden de keizer gewapenderhand te verdrijven door Frankrijk met grote legers binnen te vallen. Wellington kreeg het bevel over het te vormen Brits-Nederlandse leger dat vanuit het noorden naar Parijs zou optrekken. Op 4 april 1815 arriveerde hij in Brussel. Daar trof hij veel officieren aan die in Portugal en Spanje onder hem hadden gediend.[5] En uiteraard ook Álava.

Op 26 april 1815 schreef de Spaanse eerste minister Pedro Cevallos namens koning Ferdinand VII aan Álava dat hij tevens ambassadeur bij Lodewijk XVIII moest zijn en dat hij zich als waarnemer moest aansluiten bij de staf van Wellington om de koning te informeren over de activiteiten van het geallieerde leger.[6] Deze brief zal Álava in de tweede helft van mei ontvangen hebben.

Álava beperkte zich echter niet tot het waarnemen, maar op eigen gezag vocht hij mee als stafofficier van Wellington en ging daarmee in zekere zin buiten zijn boekje. In zijn verslag van de veldslag aan Cevallos schreef hij namelijk: 'Ik ging die ochtend naar het leger, hoewel ik daartoe geen opdracht had gekregen, omdat ik dacht zo Zijne Majesteit het best te kunnen dienen en tegelijkertijd uitvoering aan uw directieven te kunnen geven.'[7]

De Spanjaard was overigens niet de enige diplomaat in de staf van Wellington, zoals blijkt uit diens verslag van de veldslag aan de Britse minister van Oorlog Bathurst: 'Generaal Pozzo di Borgo, generaal baron Vincent, generaal Müffling en generaal Álava waren tijdens de slag in het veld en gaven mij alle mogelijke ondersteuning.'[8] Ook bevond zich bij de staf de Neder-

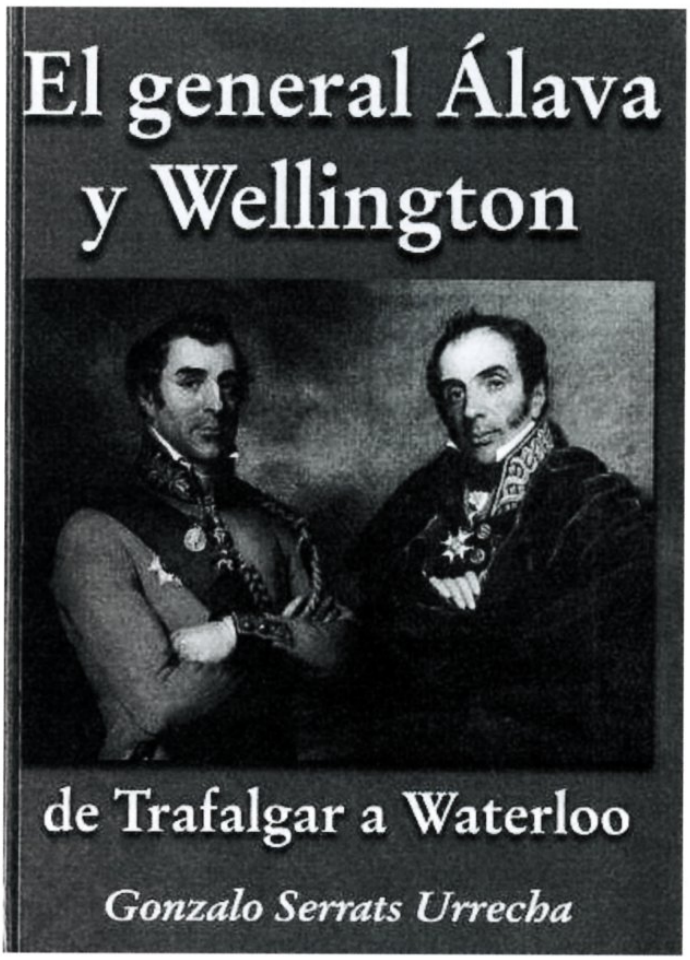

Links: portret Wellington door George Dawe (1781-1829). Rechts portret Álava door George Dawe. Van dit portret bestaan drie door Dawe in 1818 geschilderde kopieën: een in het Wellington Museum in Londen, het tweede in de Hermitage in Sint-Petersburg en het derde bevindt zich in een privéverzameling. Zie Serrats 547.

[3] Serrats 463. Met de Verenigde Nederlanden werd in 1814 de Nederlandse staat bedoeld.

[4] Serrats 483.

[5] Kees Schulten, *Waterloo 18 juni 1815. De val van de Adelaar* (Zutphen 2015) 52,55.

[6] Serrats 486-487.

[7] Frederick Llewellyn, *Waterloo Recollections. Rare first hand accounts, letters, reports & retellings from the Campaign of 1815* (s.l. 2007) 233.

[8] W. Siborne, *History of the Waterloo Campaign* (Londen 1995) 583.

Monument in Vitoria-Gasteiz, gelegen 160 km ten zuidoosten van Santander in Spanje, op de Plaza de la Virgen Blanca ter herinnering aan de slag bij Vitoria. Deze slag werd door Wellington op 21 juni 1813 gewonnen en vormde het begin van de terugtocht van het Franse leger uit Spanje.
Wikimedia Commons

landse vertegenwoordiger generaal-majoor Willem Frederik van Reede.
Carlo Andrea Pozzo di Borgo en Karl von Vincent waren in 1814 ambassadeur bij de Franse koning Lodewijk XVIII geworden, de een namens Rusland en de ander namens Oostenrijk. Toen Lodewijk XVIII, na de terugkomst van Napoleon, een toevlucht in Gent had gevonden, waren zij hem daarheen gevolgd. Zij kenden Wellington die begin 1815 ook ambassadeur in Frankrijk was geweest. Of zij uit eigen initiatief zich bij Wellington hadden gevoegd is vooralsnog niet duidelijk. De Pruisische generaal-majoor Müffling was in feite geen diplomaat maar de verbindingsofficier tussen Wellington en Blücher, de bevelhebber van het Pruisische leger in de Nederlanden en als zodanig een belangrijke schakel in de bevelvoering van de hertog.

Álava in de slag bij Waterloo

Bij de aankomst van Wellington in Brussel op 4 april 1815 was generaal-majoor Hudson Lowe[9] kwartiermeester-generaal van de Britse en Hannoveraanse troepen op Nederlands grondgebied. De hertog had echter weinig vertrouwen in Hudson Lowe en gaf de voorkeur aan generaal-majoor George Murray die dit in Spanje en Portugal was geweest. Toen Hudson Lowe op 25 mei 1815 werd overgeplaatst, was Murray nog niet beschikbaar om de vrijgekomen functie over te nemen. Hij bevond zich namelijk in Canada en zou pas in juli 1815 naar Europa terugkeren.
Als tijdelijke oplossing werd kolonel William Howe De Lancey tot *deputy quartermaster-general* aangesteld. Ook hij had in Spanje en Portugal als stafofficier onder Wellington gediend, maar miste kennelijk toch de noodzakelijke kwaliteiten om als kwartiermeester-generaal naar behoren te functioneren. Dat verklaart de toevoeging deputy en het uitblijven van zijn bevordering tot generaal-majoor. Bovendien was De Lancey 36 jaar en het lag voor de hand dat ijzervreters als de Britse generaal Picton, ouder in leeftijd en hoger in rang, moeilijk het gezag van De Lancey zouden accepteren. Vermoedelijk heeft Wellington de beslissing om Hudson Lowe te vervangen eind april-begin mei genomen. Op dat tijdstip was het niet te verwachten dat Napoleon op korte termijn het offensief zou openen.
Er was nog een ander probleem. De Lancey bevond zich in Schotland waar hij op 4 april 1815 getrouwd was met Magdalene Hall.
De Lancey verzette zich niet tegen het beroep dat op hem werd gedaan en vertrok naar Brussel waar hij op 25 mei arriveerde, zijn jonge bruid volgde hem daar op 8 juni.
Toen Napoleon de aanval had geopend, stond Wellington voor het blok voor wat betreft de functie van zijn kwartiermeester-generaal. Hij versterkte die door Álava naast De Lancey te plaatsen.
Gonzalo Serrats vermeldt dit aldus[10]: 'In het begin van deze laatste veldtocht tegen Napoleon miste Wellington een vertrouwensman als kwartiermeester-gene-

[9] Hudson Lowe werd in 1815 in Sint-Helena de bewaker van Napoleon.

[10] *Wellington carecía de intendente general de confianza en el comienzo de esta última campaña contra Napoleón. Murray, su hombre para esos menesteres, estaba destinado en Canadá por la guerra aún en curso contra los Estados Unidos y Gran Bretaña. Rechazado Lowe para suplir su baja, Wellington nombró al que había sido su segundo durante la campaña del Sur de Francia, el Coronel De Lancey, si bien éste estaba recién casado y, como la mayoría, no gozaba la plena y absoluta confianza del Duque de hierro. El único que parecía disponer de ella era el general Álava dada la estrecha colaboración desarrollada entre ambos durante la Guerra de Independencía española. La presencia del español al lado de De Lancey llenaría de garantía la decisión del Duque.* Serrats 499.

Het groepsportret van deelnemers aan de slag bij Waterloo, voltooid in 1824 door de Nederlandse historieschilder Jan Willem Pieneman (1779-1853). Als voorstudie maakte Pieneman in 1821 een portret van Álava. Dit portret bevindt zich in het Wellington Museum in Londen. Wellington staat centraal afgebeeld en rechts naast hem staan generaal-majoor George Cooke, kolonel Felton Hervey, kolonel Colin Campbell en ook luitenant-generaal Miguel de Álava.
Rijksmuseum, Amsterdam

raal. Murray, voor hem de meest geschikte persoon in dit soort situaties, was uitgezonden naar Canada vanwege de oorlog die nog steeds werd gevoerd tussen de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Toen Lowe afgewezen was, benoemde Wellington kolonel De Lancey tot zijn vervanger. De Lancey had de functie van kwartiermeester-generaal[11] vervuld tijdens het tweede gedeelte van de veldtocht in Zuid-Frankrijk. Hij was pas getrouwd en, zoals de meerderheid, genoot hij niet het volledige vertrouwen van de IJzeren Hertog. De enige die dat vertrouwen wel scheen te hebben was generaal Álava, gegeven hun nauwe samenwerking tijdens de Spaanse Onafhankelijkheidsoorlog. De aanwezigheid van de Spanjaard naast De Lancey rechtvaardigde de beslissing van Wellington.
Voor de ondercommandanten van Wellington was de inzet van Álava geen enkel probleem, want de meesten van hen hadden hem in Spanje en Portugal leren kennen als een zeer kundig stafofficier die het volledige vertrouwen van Wellington genoot. En Álava, zelf luitenant-generaal en tien jaar ouder dan De Lancey, onderhield met hen goede betrekkingen. Hij was dus de juiste man op de juiste plaats. In de campagne van 1815 plaatste Wellington Álava begin juni als een soort van officieuze chef-staf naast De Lancey.[12] Toen op 15 juni 1815 Álava kolonel De Lancey voor het avondmaal had uitgenodigd, kon deze laatste dat moeilijk weigeren. Tijdens die maaltijd werd De Lancey weggeroepen om op het hoofdkwartier van Wellington de marsbevelen gereed te maken en ze te verspreiden.
Álava ging met hem mee en was aldus nauw betrokken bij die cruciale bevelsuitgifte.[13] Tijdens de veldslag bij Waterloo op 18 juni was Álava voortdurend in de onmiddellijke nabijheid van Wellington en speelde een zeer belangrijke rol in diens bevelvoering. Zo greep hij in toen het Nassause bataljon in Nederlandse

[11] In de Spaanse tekst staat 'segundo' (tweede man), maar bedoeld wordt kwartiermeester-generaal.

[12] Serrats, 499.

[13] Serrats, 500-501.

dienst, onder bevel van kapitein Moritz von Büsgen, bij de verdediging van het bos van Hougoumont terugweek. Volgens Serrats was Álava zelf hierbij betrokken, maar in zijn verslag aan Cevallos schreef Álava dat zijn adjudant kapitein Nicolas de Miniussir dit had gedaan.[14] Vermoedelijk was Álava zelf direct betrokken bij dit gebeuren, maar, zoals in zijn hele levensgeschiedenis, hield hij zich steeds op de achtergrond.
Later, in 1836, berichtte generaal-majoor August von Kruse, commandant van het contingent Nassauers, dat Álava ten onrechte had beweerd dat de Nassauers bij Hougoumont weggevlucht waren.[15]
Tot het einde van de gevechten bleef het bataljon van Büsgen betrokken bij de verdediging van Hougoumont.
Volgens de Britse luitenant Henry Leathes bracht Álava op het einde van de slag onder meer aan de Britse batterij Rijdende Artillerie van Alexander Cavalié Mercer het nieuws dat de Pruisen de rechterflank van Napoleon hadden aangevallen[16]: 'Álava was de eerste die ons vertelde dat de Pruisen in direct contact waren met de rechtervleugel van het keizerlijke leger.'
Dit is een van de voorbeelden van Álava's activiteiten als stafofficier van Wellington. Toen de veldslag beëindigd was, ging Wellington naar zijn hoofdkwartier in Waterloo om de maaltijd met een aantal van zijn stafleden te gebruiken. Somber werd zijn stemming toen hij merkte dat hun plaatsen leeg bleven, omdat zij ofwel gesneuveld ofwel gewond waren. De enige aanwezige was Miguel de Álava.

Slotopmerkingen

Voor zijn bijdrage aan de overwinning werd Álava onder meer onderscheiden met het grootkruis in de Britse ridderorde 'The most Honourable Order of the Bath' en met het grootkruis in de Nederlandse Militaire Willemsorde (MWO). De Nederlandse historieschilder Pieneman schilderde zijn portret en gaf hem een plaats op zijn monumentale schilderij van de slag bij Waterloo.
In de Waterloo-literatuur wordt hij onvoldoende vermeld en in een aantal recente studies schittert zijn naam zelfs door afwezigheid.[17]
Hij behoorde tot de vriendenkring van de prins van Oranje, de "held van Waterloo". Het is als het ware vanzelfsprekend dat hij in zijn verslag aan Cevallos de prins niet vergat: 'De Prins van Oranje onderscheidde zich zeer, maar helaas, hoewel zijn wond niet gevaarlijk is, zal het leger van zijn belangijke diensten voor bepaalde tijd verstoken blijven.'[18]
Meer aandacht voor Álava, lijkt mij geen overdreven luxe.

[14] Serrats 578.

[15] Gareth Glover, *The Waterloo Archive. Volume V: German Sources* (Barnsley 2013). Tijdens de slag voerde Kruse het bevel over het 1e regiment Nassau. Het bataljon van Büsgen behoorde tot het 2e regiment Nassau.

[16] *It was Álava that first intimated to us that the Prussians were in close contact with the right wing of the Imperial Army.* Gareth Glover, *The Waterloo Archive. Volume I: British Sources* (Barnsley 2010) 111.

[17] Jeremy Black, *The battle of Waterloo* (New York 2010), Johan Op de Beeck, *Waterloo. De laatste 100 dagen van Napoleon* (Antwerpen 2014).

[18] Kees Schulten 248.

Website en Facebook van Mars et Historia brengt militaire geschiedenis bijeen

Erwin Muilwijk, webmaster

Sinds oktober 2014 is de website van onze vereniging een almaar groter groeiende informatiebron van Nederlandse militaire geschiedenis. Vanaf december 2014 is de vereniging ook bescheiden actief op Facebook met een eigen pagina, uiteraard 'Mars et Historia' genaamd, zodat u deze snel kunt vinden. Vele (voorlopig nog) niet-leden hebben dat al gedaan.
Wekelijks presenteert de website een stroom aan informatie in de rubriek 'Nieuws' over allerlei onderwerpen die onze leden interesseren, zoals bijvoorbeeld:

* Vaandels en standaarden.
* Militaire muziek.
* Meidagen van 1940, en allerlei andere informatie over de Tweede Wereldoorlog.
* Luchtmachtgeschiedenis en maritieme geschiedenis.
* De Napoleontische oorlogen en de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.
* Onderscheidingen en emblemen, alsook uniformen.
* Slag-, steek- en vuurwapens (en geschut), alsmede wiel- en rupsvoertuigen.
* Vestingbouw en belegeringen, bijvoorbeeld Coehoorn versus Vauban.
* Veldslagen, van Mookerheide tot Grebbeberg en van Malplaquet tot Chora.

Maandelijks terugkerende berichten zijn onder meer:

* De agenda met militariabeurzen (ook in het nabije buitenland!).
* De rubriek 'Boeksignaleringen' met de laatste publicaties over vooral de Nederlandse militaire geschiedenis. De afgelopen vijftien maanden waren er dat alleen al méér dan honderd, dus de moeite waard om online terug te kijken.

Deze bovenstaande informatie op de website brengt ons als leden bijeen. Maar diezelfde website verleidt inmiddels ook vele niet-leden tot een bezoek, en hopelijk vervolgens ook tot het lidmaatschap van onze vereniging.

Om ons als verenigingsleden dichter bij elkaar te brengen, zijn er ook nieuwe rubrieken geïntroduceerd:

* De rubriek 'Recent Onderzoek' voorziet in de mogelijkheid voor leden om korte informatie in een artikelvorm te presenteren, welke niet altijd meteen in ons kwartaalblad gepresenteerd hoeft te worden. Om de rubriek meer diepgang te geven voor de leden worden er ook bachelortheses en afstudeerscripties gepresenteerd van studenten militaire geschiedenis en andere disciplines.
* Onze vereniging organiseert verschillende activiteiten per jaar (via leden). Dan is het toch aardig om te zien, als je niet aanwezig kon zijn, wat er zoal bezocht is in de rubriek 'Vorige Activiteiten'.
* Transparantie is belangrijk, dus staat er tegenwoordig van elk bestuurs- en redactielid een korte biografie op de website met een portretfoto. Op die manier weten we allemaal wie wie is. De achtergrond van onze bestuurs- en redactieleden geeft bovendien een extra cachet aan het unieke en tevens veelzijdige karakter van onze vereniging, waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen, naar de buitenwereld.

De website is er voor alle leden, zoals hierboven aangegeven. Het brengt ons bijeen in onze interesse voor militaire geschiedenis. Nog belangrijker: elk lid is welkom een bijdrage aan de website te leveren. De webbeheerder staat open voor uw suggesties!

De website is ook:

* Een goedkope manier om reclame te maken.
* De snelste manier om als leden onderling te communiceren: dus zorg ervoor altijd je **huidige** e-mailadres aan het bestuur door te geven via de contactpagina.
* De manier om zelf als lid onder je kennissen en vrienden op Facebook ruchtbaarheid te geven aan het bestaan van onze vereniging, door elk bericht op de nieuwe website te bekijken en dan de *like button* aan te klikken. Het olievlekeffect moge duidelijk zijn.

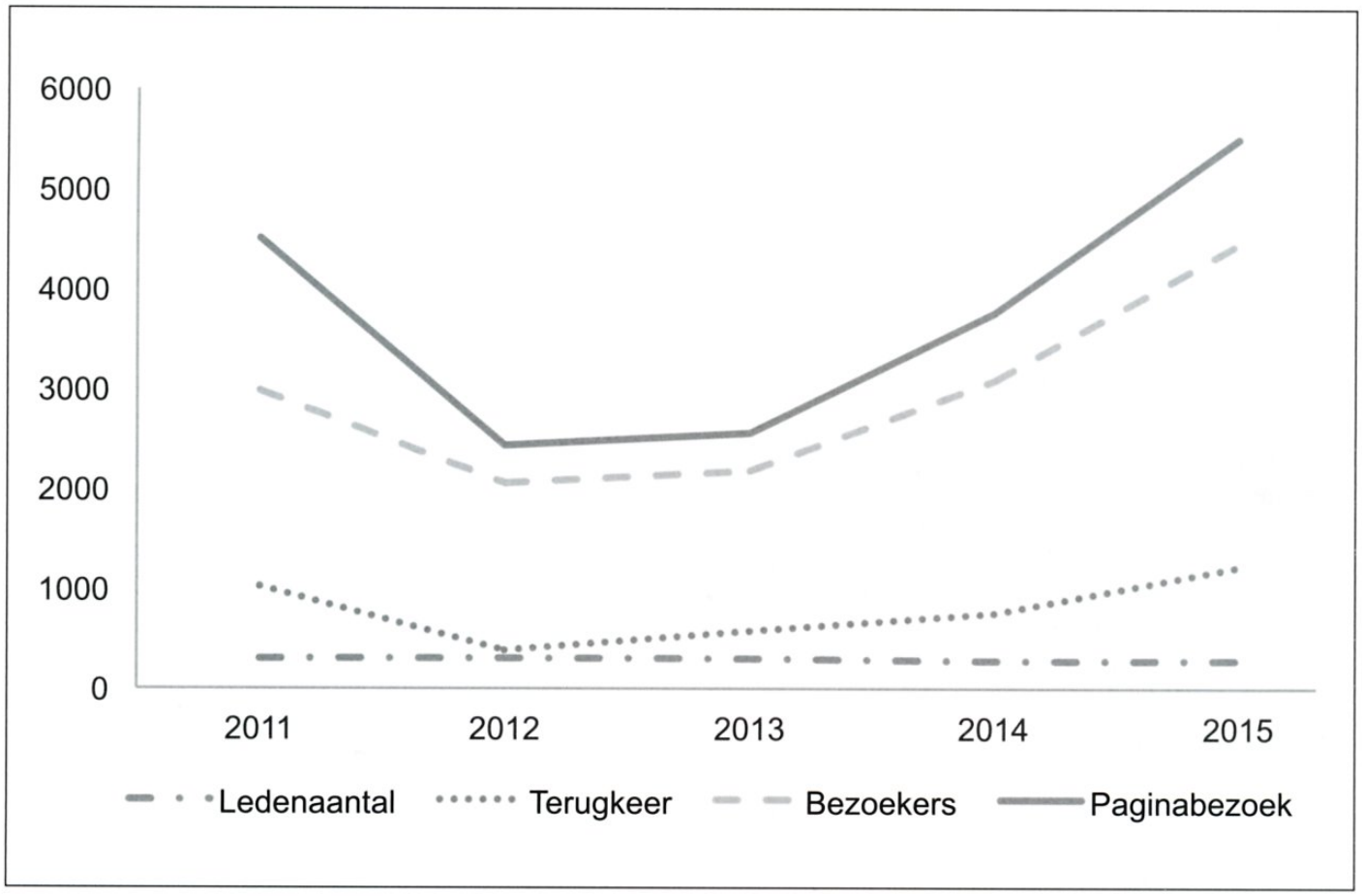

Met al het voorgaande ben ik als webmaster enthousiast genoeg om hier wat cijfers te presenteren. De grafiek geeft een duidelijk beeld over het weer actief beheren van de website sinds oktober 2014, de interesse in militaire geschiedenis op het (Nederlandse) internet, alsmede de potentie om nieuwe leden te krijgen. In duizendtallen links geeft de grafiek het aantal bezoekers en leden aan, terwijl onderaan deze verdeeld zijn in de jaren dat de website online is. De vier weergegeven lijnen zijn van onder naar boven: (1) het eigen ledenaantal van Mars et Historia, (2) het aantal unieke terugkerende bezoekers, (3) het totaal van unieke bezoekers, en (4) het aantal specifieke pagina's op de website welke door elke bezoeker bekeken is.
Sinds de reactivering van de website in oktober 2014 genereert de website niet alleen belangstelling onder onze leden, maar juist ook onder niet-leden. Dit heeft sindsdien alleen maar voordelen gehad:

* (punt-streepje lijn) De geleidelijke teruggang in leden vanaf 2011 is een halt toegeroepen. Er zijn zelfs een paar leden bijgekomen!
* (stippellijn) Wie een actieve website heeft, ziet ook dat er regelmatig bezoekers terugkomen. En het is zeker deze groep, welke geïnteresseerd gemaakt kan worden om wellicht lid te worden.
* (streepjes- en doorgetrokken lijn) Een actieve website met een continu nieuw aanbod aan informatie genereert automatisch duizenden bezoekers, doordat bijvoorbeeld Google (via een *search bot*) opmerkt dat er almaar content wordt aangeboden. De verscheidenheid aan onderwerpen maakt het voor internetzoekmachines als Google nóg interessanter om de website zo snel mogelijk als eerste te presenteren bij een ingevoerde zoekvraag op het internet. Dat resulteert dan vervolgens in nog meer bezoekers en vervolgens bekendheid.

Mars et Historia stijgt dus in belangstelling door de website. Niet alleen van leden, maar juist ook van mensen die (nog) niet lid zijn. De modernisering van onze verenigingswebsite zal tot meer bekendheid leiden en hopelijk daarmee een stijging en verjonging van het ledental. De webwinkel op de website is een kans de financiën van de vereniging verder te versterken. En ten slotte neemt het nieuwe onlineforum de plaats in van de opgeheven correspondentieschappen, zodat de onderlinge kennis- en informatie-uitwisseling onder de leden gegarandeerd blijft.
Het jubileumjaar van onze vereniging kan er dus alleen maar op vooruit gaan, doordat we ons op steeds meer vlakken presenteren met het kwartaalblad, de website en op Facebook.

Bezoek dus ook als lid onze website op: www.marsethistoria.nl en word lid van onze Facebook-pagina!

De Servische aftocht door Albanië in 1915

Alexandra Tomic, MA, buitenpromovendus, Universiteit Leiden

Het Servische leger trekt over de rivier de Morava in 1915.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

Na de Slag op het Merelveld in 1389 is de aftocht van het Servische leger en burgers dwars door Albanië in de winter van 1915-1916 de op een na belangrijkste gebeurtenis in de geschiedenis van Servië. 'De Grote Aftocht', 'Golgotha', of simpelweg '1915' zijn termen die vaak worden gebruikt om deze bijzondere historische gebeurtenis te omschrijven, die buiten Servië nog steeds nauwelijks bekend is.

Het Offensief - 1914

Na de moord op aartshertog Frans Ferdinand in Sarajevo, werd in het complexe alliantiestelsel binnen Europa niet alleen Servië een tegenstander van Oostenrijk-Hongarije en Duitsland, maar keerden de geallieerden Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland zich ook tegen beide Centrale Mogendheden. Eind juli 1914 hielden 4,5 miljoen Serviërs nog steeds stand tegen Oostenrijk-Hongarije dat 52 miljoen mensen telde.[1]

De Habsburgers moesten hun troepen echter verdelen over het Servische front en het veel belangrijkere front tegen de Russen in Galicië. Het Oostenrijks-Hongaarse leger was daarom niet veel groter dan dat van de Serven. Niettemin was de verwachting dat Oostenrijk-Hongarije Servië zou verpletteren, maar het Servische leger bestond uit ervaren officieren en zeer gemotiveerde manschappen. De aanvallen door het Oostenrijks-Hongaarse leger in de zomer en het najaar van 1914 mislukten dan ook.

De nasleep van de aanvallen brachten daarentegen wel gruweldaden en ziekten met zich mee. De burgerbevolking werd door de Oostenrijks-Hongaarse troepen op grote schaal en systematisch vermoord en gemarteld. Kolonel Hunter van de Britse medische missie merkte op dat: '... de campagne niet als een oorlog

[1] Stevan K. Pawlovitch, *Serbia: The History Behind the Name* (Londen 2002) 94.

In stellingen op 1.200 meter hoogte vecht het Servische leger in 1916 aan de zijde van hun bondgenoten tegen de Centralen.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

maar als een executie [werd] bestempeld.'[2] De wreedheid van de vijandelijke soldaten die in 1914 het land binnenvielen zou eind 1915 van doorslaggevende betekenis zijn, toen duizenden burgers besloten het terugtrekkende Servische leger te volgen uit angst voor nog meer gruwelijkheden.
Door de overwinningen van Servië in 1914 kregen de geallieerden een positiever beeld van het front op de Balkan. Het "kleine dappere Servië" werd geprezen door de geallieerden, net als het "kleine kranige België" eerder tijdens de oorlog. Door de Servische overwinningen waren de geallieerden meer ertoe geneigd Servië ondersteuning te bieden, daardoor dwongen zij de Duitsers er ook toe de leiding te nemen in het volgende offensief. De Duitse generale staf bereidde zich voor op oorlog met Servië in 1915 door te leren van de nederlagen van de Oostenrijks-Hongaarse troepen. De Servische economie lag volkomen plat: er was een tekort aan wapens en de schuld aan de geallieerden liep op, waardoor de toch al moeilijke kwestie van mogelijke territoriale concessies aan Bulgarije en Italië nog ingewikkelder werd.

Tyfus - 1915

In de eerste zes maanden van de oorlog werd Servië verwoest door het oorlogsgeweld, daarna kwam de ziekte. In december 1914 verspreidden zich ziekten, waaronder tyfus, binnen het Servische leger nadat maar liefst 40.000 krijgsgevangenen in slechte hygiënische omstandigheden waren vastgezet. De epidemie verspreidde zich razendsnel, vooral vanwege het gebrek aan hygiëne in de ziekenhuizen, te weinig desinfecterende en ontluizingsmiddelen en onbekendheid met het feit dat besmette luizen de ziekte overbrachten. Tussen januari en maart 1915 waren er bijna 500.000 gevallen van vlektyfus en tegen de tijd dat de buitenlandse medische missies arriveerden, was het sterftecijfer in sommige ziekenhuizen al opgelopen tot 40 procent[3]. Het tekort aan verplegend personeel bracht de Servische regering ertoe de hulp van het Rode Kruis in te roepen. Verschillende groepen reageerden op deze oproep en zo'n 3.000 buitenlandse artsen en ander medisch personeel hebben in Servië gediend. Onder hen bevond zich Arius van Tienhoven,

[2] William C. B. Hunter, *The Serbian Epidemics of Typhus and Relapsing Fever in 1915: Their Origin, Course, and Preventive Measures employed for their Arrest* (Londen: Section of Epidemiology and State Medicine 1919) 37; Max Hastings, *Catastrophe: Europe Goes to War 1914* (Londen 2013) 138, 147-148.

[3] Hunter, *The Serbian Epidemics*, 43.

een Nederlandse arts die deel had uitgemaakt van het Nederlandse medische team in de Balkanoorlogen. In 1915 ging hij uit eigen beweging in het ziekenhuis van Valjevo werken.[4]
De epidemie werd vooral bedwongen door het optreden van de buitenlandse medische missies. In de medische geschiedenis is de Servische vlektyfusepidemie, die zes maanden duurde met een piek van twee maanden, de epidemie die het meest onverwacht opkwam en het snelst weer afnam. Nadat de vlektyfus bedwongen was, leek Servië in de zomer van 1915 van een korte onderbreking in de oorlog te genieten. Dit bleek een stilte voor de storm te zijn, want de Centrale Mogendheden beraadden zich intussen op een andere strategie in Servië.

Een post van de Servische cavalerie bij het plaatsje Pirot, 1915.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

Het Drievoudig Offensief - 1915

Op 6 september 1915 tekende Bulgarije een geheime overeenkomst met de Centrale Mogendheden. In ruil voor gebiedsuitbreidingen sloot het land zich aan bij het kamp van de Centralen. Deze geheime overeenkomst werd ondertekend op 6 september 1915. Turkije sloot zich een paar dagen later aan.[5]
Servië werd op 6 oktober 1915 aangevallen door een naar schatting 800.000 man sterke troepenmacht van de Centrale Mogendheden onder leiding van veldmaarschalk August von Mackensen, uitgerust met 1.700 kanonnen, 10 eskaders gevechtsvliegtuigen en een vloot rivierboten op de Sava en de Donau.[6] Het Servische leger had slechts 232.000 soldaten en 685 kanonnen. Bovendien was de Servische troepenmacht aanzienlijk zwakker door de vele onervaren rekruten en het inferieure materieel.[7] Over de totale grootte van het Servische leger op dat moment zijn de historici het niet eens: de cijfers variëren tussen 200.000 en 420.000.[8] 1915 zou geen herhaling van 1914 worden.
De aanval begon met een zwaar bombardement op Belgrado op 6 en 7 oktober, waarbij alleen al in de eerste twee dagen 50.000 granaten op de stad werden afgevuurd. De invallende troepen ontmoetten op alle fronten hevig weerstand. Toch vorderde de opmars van de Centralen gestaag, maar ze kwamen langzamer vooruit dan gepland en leden zware verliezen.

Toen Niš, de tijdelijke hoofdstad van Servië, onder vuur kwam te liggen, werden de regering en de buitenlandse diplomaten op 20 oktober geëvacueerd naar de nieuwe tijdelijke hoofdstad Kraljevo. Dit verblijf was maar van korte duur. Buitenlandse gezanten die zich samen met de Servische regering hadden teruggetrokken, vernietigden de archieven van hun gezantschap, gooiden hun zegels en stempels in de rivier de Morava en togen naar Mitrovica op de Kosovaarse hoogvlakte. Terwijl het Servische leger de aftocht blies, sloten burgers zich in groten getale aan bij de massa vluchtelingen op weg naar het zuiden. De gruwelen van de invasies door de Oostenrijks-Hongaarse troepen in 1914 vormden de belangrijkste oorzaak van de paniek bij grote groepen burgers, waaronder vrouwen en kinderen, die vluchtten in de richting van Kosovo.
Halverwege november 1915 kwamen de eerste Servische troepen in Kosovo aan. Er school een sombere symboliek in de omstandigheid dat duizenden militairen en burgers terechtkwamen in Kosovo, een plaats die voor de Serviërs van zo grote betekenis was. Op 28 juni 1389 was het middeleeuwse Servische koninkrijk verslagen door de superieure Ottomaanse vijand in de Slag op het Merelveld van Kosovo, een slag die mythische proporties heeft aangenomen. Kosovo keerde in 1913 tijdens de Tweede Balkanoorlog terug als onderdeel van het herwonnen land van de regio 'Oud-Ser-

[4] www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/nederland-tijdens-de-eerste-wereldoorlog/wo-i-een-hollandse-arts-achter-het-front (ingezien op 4 januari 2016).

[5] Fréderic Le Moal, *La Serbie: Du martyre à la victoire 1914-1918* (z.p. 2008) 84.

[6] Andrej Mitrović, *Serbia's Great War, 1914-1918* (West Lafayette, Indiana 2007) 144.

[7] Ibidem.

[8] 200.000 (Le Moal, *La Serbie*, 88), 300.000 (Mitrović, *Serbia's Great War*, 144) en 420.000 (Aleksandar S. Nedok, *Povlačenje srpske vojske ka albanskom primorju i njena evakuacija na Krf 1915/1916: Rad vojno-sanitetske službe* [Terugtrekking van het Servische leger naar de Albanese kust en de evacuatie naar Corfu 1915/1916: De werkzaamheden van de militaire medische dienst] (Belgrado 2006) 39.

Het terugtrekkende Servische leger slingert zich door een bergpas. Van Ipek naar Andreievitsa, 1915.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

vië'. Nog geen twee jaar nadat Kosovo weer bij Servië was gaan horen, leek het erop dat het zowel zichzelf als Kosovo zou kwijtraken.[9]

De aftocht

Op 18 november 1915 raakten de Serviërs geïsoleerd op de hoogvlakte van Kosovo. Er waren drie mogelijkheden: een onvoorwaardelijke overgave aan de Centrale Mogendheden, een eervolle maar uitzichtloze strijd tot de vernietiging erop volgde, of een verdere terugtrekking. Er werden maar twee opties serieus overwogen: de terugtocht en de tegenaanval; capituleren was voor zowel het leger als de regering geen optie.[10]
Het Servische leger was tot ongeveer een kwart van zijn beginsterkte gereduceerd. De voortdurende terugtocht, en het gebrek aan voedsel hadden een enorm demoraliserend effect op de troepen. Daarbovenop vormde het uiteindelijke besef dat de geallieerden niet te hulp zouden komen de grootste ontgoocheling. Er was weinig munitie, en de uniformen en schoenen van de meeste soldaten hingen aan flarden.[11]
Het Servische opperbevel gaf op 25 november 1915 opdracht tot verdere terugtrekking via Montenegro en het noorden van Albanië naar de Adriatische zee en verstrekte specifieke routebeschrijvingen aan de commandanten van de diverse eenheden.
Vanwege het ongebruikelijke karakter van deze instructie, namelijk dat het leger zich over de landsgrenzen heen zou terugtrekken, gaf het opperbevel diezelfde dag een speciale toelichting uit, waarin uitvoerig werd uitgelegd wat het doel was – het bereiken van de Adriatische kust: 'Daar zal ons leger zich hergroeperen, voedselvoorraden, wapens, munitie en kleding ontvangen, en alles wat de geallieerden ons verder nog sturen. We zullen weer een factor worden waarmee rekening dient te worden gehouden. De staat is nog niet verloren, de staat bestaat nog, al is het op vreemde grond, zolang we onze heerser, onze regering en ons leger hebben, ongeacht hoe sterk of zwak dat leger is. [...] Overtuig eenieder ervan dat deze terugtocht noodzakelijk is voor de staat, voor het

[9] Paul Fortier Jones, *With Serbia into Exile: An American's Adventure with the Army That Cannot Die* (New York 1916) 256.

[10] Mitrović, *Serbia's Great War*, 361.

[11] Kosta Todorović, *Kroz Albaniju 1915-1916 - spomen-knjiga* [Door Albanië 1915-1916, herdenkingsuitgave] (Belgrado 1968) 50.

Een Servisch munitietransport te Gramada, 1915.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

heil van de staat, en dat in deze donkere dagen ons aller standvastigheid, geduld en hoogste offers ons kunnen redden, en het geloof dat onze bondgenoten uiteindelijk zullen triomferen. Daarom moeten wij tot het einde toe volhouden.'[12]

De gevechten en de terugtocht van sommige eenheden duurden uiteindelijk 67 dagen. Het leger blies niet als enige de aftocht: de evacuatie omvatte ook de regering, de afgevaardigden, regeringsfunctionarissen, de archieven, de schatkist en de doodskist van de eerste Servische vorst – Stefan Nemanjić, de Eerstgekroonde – voor wie de soldaten langs de route salueerden. De goudvoorraad van Servië werd naar Griekenland gestuurd en ontsnapte daarmee aan het Bulgaarse leger.[13] Terwijl de situatie tussen half en eind november 1915 steeds kritieker werd, bevonden zich overal vluchtelingen, want iedereen leek wel te willen vertrekken. Mannen, vrouwen, kinderen uit alle sociale klassen, Oostenrijks-Hongaarse gevangenen en zelfs veroordeelde misdadigers, omdat de gevangenissen waren opengezet. Vele duizenden Oostenrijks-Hongaarse gevangenen trokken met hun vijanden mee toen hun repatriëring door Wenen werd geweigerd.[14]

De instructie van het opperbevel veroorzaakte veel verwarring onder de manschappen, ondanks de latere toelichting. Zo'n 90 procent van het Servische leger bestond uit weinig ontwikkelde boeren wier motivatie en vechtlust voornamelijk gestoeld was op het verdedigen van hun boerderij en land, en wier vaderlandsliefde niet zozeer een abstract concept was, maar veeleer een pragmatische eigenschap die verband hield met hun boerderijen en land, hun hele levensonderhoud. Zij konden het bestaan van een staat buiten

Veel Servische burgers sloegen op de vlucht in 1915 voor de naderende Bulgaarse en Oostenrijkse troepen. Zij mengden zich tussen de terugtrekkende militairen. Hier een soldaat met een klein kind op de arm.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

[12] Todorović, *Kroz Albaniju*, 52.

[13] John Clinton Adams, *Flight in Winter* (Princeton 1942) 97.

[14] Monica Krippner, *The Quality of Mercy: Women at War, Serbia 1915-1918* (Newton Abbot 1980) 114.

In de straten van het Albanese Scutari. Het ontbrak soldaten en vluchtelingen aan alles. Velen stierven dan ook van uitputting en honger.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

de staatsgrenzen niet bevatten. Velen van hen keerden terug, maar de meerderheid bleef toch bij de legereenheden. Het besluit van het opperbevel druiste in tegen alles wat gewone soldaten van de wereld wisten. Een voorbeeld van een gesprek tussen twee officieren: 'Straks vergaat het ons nog als Napoleon in Rusland', waarop de ander reageerde met: 'Erger nog: hij nam zijn leger mee naar huis, maar god weet waar wij uitkomen.'[15]

Zwaar wapentuig, artilleriestukken en kanonnen die niet konden worden meegenomen of begraven, moesten worden vernietigd. Deze dramatische taferelen zijn in verschillende memoires over de terugtocht beschreven: mannen van de artillerie die hun kanonnen kusten en omhelsden voordat ze deze onklaar maakten en de rivier induwden; sommigen hadden die kanonnen door heel Servië gesleept nadat ze er hun gevierde overwinningen van 1914 mee hadden behaald.[16]

De terugtocht van het Servische leger begon met circa 220.000 troepen die de grens met Albanië en Montenegro passeerden. De exacte aantallen burgers zijn niet bekend, maar schattingen spreken van zo'n 200.000 vluchtelingen. De grote aantallen mensen en het slechte weer maakten de wegen onbegaanbaar, waarin karren en voertuigen door de modder vastraakten. De militaire eenheden konden met moeite bij elkaar blijven. Ooggetuigen beschrijven scènes van bijbelse proporties, waarin een enorme mensenmassa zich in de richting van de bergen begeeft terwijl het steeds kouder wordt en de lucht steeds donkerder. Voedsel werd al snel schaars, de prijzen stegen doordat radeloze vluchtelingen alles wat ze bij zich hadden wilden ruilen tegen voedsel. Veel soldaten ruilden hun wapens voor een stuk brood. De wanhoop overstemde de wetenschap dat het gebied waarnaar ze op weg waren niet bepaald vriendelijk voor hen was. Essad Pasha Toptani, een Albanese leider die aan de kant van de Serviërs stond, verleende waar mogelijk bescherming, maar op plaatsen waarover hij niet het bewind voerde, werd de massa steeds vaker geconfronteerd met aanvallen door Albanese bendes.[17] Vanwege de

[15] Vladeta R. Košutić (ed.), *Dok su Solunci još govorili* [While the Salonika warriors could talk] (Belgrado 2011) 5.

[16] Todorović, *Kroz Albaniju*, 54.

[17] Dušan Batakovic, 'Serbian Government and Essad Pasha Toptani', (Kosovo Chronicles, 1992), http://balkania.tripod.com/resources/history/kosovo_chronicles/kc_part2e.html (ingezien op 15 januari 2016), IV.

Twee gewonde militairen onderweg van Gramada naar Albanië, 1915.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

twee invasies die het Servische leger eerder in Albanië had uitgevoerd, in 1913 en in mei 1915, waren veel Albanezen uit op wraak.[18]
De instructie van het opperbevel bevatte een lijst bevoorradingsplaatsen, maar de meeste daarvan bleken leeg. Er was te weinig tijd geweest nadat het besluit gevallen was en, zelfs wanneer de mogelijkheid van een terugtocht via Montenegro en Albanië twee maanden eerder serieus was overwogen, waren de praktische voorbereidingen eenvoudigweg niet getroffen. Het was koud, de verbindingen waren slecht, het terrein was ontoegankelijk en de plaatselijke bevolking was overwegend vijandig. Bovendien vochten veel eenheden niet alleen tegen Albanezen die geregeld overvallen pleegden, maar ook tegen de oprukkende Bulgaren.
Terwijl het inmiddels ijzig koud was geworden, werd het steeds moeilijker om schuilplaatsen te vinden en boden de kleine nederzettingen in de bergen weinig onderdak. Het lopen werd afwisselend bemoeilijkt door sneeuw of ijs, of door modder, als het even dooide. In slaap vallen in de sneeuw had onherroepelijk de dood tot gevolg.
Onder de buitenlandse medische staf op de terugtocht bevond zich William Smith, een schilder uit Aberdeen die werkte als chauffeur-verpleger voor de Schotse Ziekenhuizen voor Vrouwen: 'De weg was een bewegende massa van alle soorten vervoer – automobielen, ossenkarren, paard-en-wagens, mannen, vrouwen en kinderen die probeerden te ontkomen … Deze processie ging al dagen onafgebroken door en strekte zich uit van het ene eind van Servië tot aan het andere, en men besefte dat dit meer was dan een leger dat de aftocht blies; hier kwam een hele verbannen natie langs, een volk dat vertrok uit het land dat het was kwijtgeraakt."[19]
Majoor Louis-L. Thomson, arts bij de Franse medische post, beschrijft de helse taferelen, die hij tijdens de terugtocht gadesloeg: mannen die, ten einde raad van de honger, het vlees afrukten van de dode paarden die langs de weg lagen. De honger was "sterker dan de weerzin". Velen stierven vervolgens door het eten van rauw paardenvlees.[20]
Onderweg door Montenegro en Albanië stierven tienduizenden soldaten en burgers. Volgens de officiële cijfers uit 1919 stierven er 77.455 manschappen en

[18] Tim Judah, *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia* (Londen en New Haven 1997) 100.

[19] Krippner, *The Quality of Mercy*, 112.

[20] Louis-L. Thomson, *La Retraite de Serbie (octobre-décembre 1915)*, (Parijs 1916) 128.

In welk hongerlijdend leger dan ook, paardenvlees was altijd een eerste toevlucht om het gebrek aan voedsel op te vangen. Hier een Servisch soldaat die zich helpt aan een stuk vlees van een dood paard. Hij was niet de eerste.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

werden er 77.278 vermist.[21] Aangenomen wordt dat van de circa 200.000 burger-vluchtelingen die vanuit Kosovo naar de Adriatische kust waren vertrokken, er slechts zo'n 60.000 de tocht hebben overleefd.[22]

Aankomst op Corfu

Ondanks Duitse en Oostenrijks-Hongaarse berichten en propaganda dat het Servische leger niet meer bestond, bevonden zich op 31 december 1915 nog 139.750 manschappen langs de Albanese kust tussen het Skadarmeer en Durrës.[23] In de loop van de dagen en weken daarna kwamen er nog duizenden aan en voegden zich Montenegrijnse troepen bij hen, die aan gevangenschap waren ontkomen en zich bij het Servische leger wilden aansluiten. Het oorspronkelijke plan van de Servische regering, zelfs voordat zij bij de Albanese kust aankwam, was het leger met hulp en ondersteuning van de geallieerden te reorganiseren en hergroeperen. Door de opmars van de Oostenrijks-Hongaarse troepen in Montenegro en de capitulatie van het koninkrijk Montenegro halverwege januari 1916 ontstond een nieuwe situatie. De geallieerden hadden weliswaar voedselpakketten gestuurd, maar die kwamen met vertraging aan, vanwege logistieke en diplomatieke problemen met de Italiaanse marine.
Behalve de manschappen zaten er ook duizenden wanhopige burgers zonder eten of onderdak te wachten op evacuatie. Elke ochtend lagen er weer dode lichamen van vluchtelingen in de haven van het Albanese Shëngjin. Uiteindelijk werden 'honderden soldaten, vrouwen, kinderen, de schatkist, de archieven en de bagage van de overheidsfunctionarissen'[24] door twee bevoorradingsschepen geëvacueerd, net voordat het Oostenrijks-Hongaarse leger aankwam. Hoewel de voorbereidingen voor de evacuatie al op 29 december 1915 waren begonnen, viel het besluit over de bestemming na de evacuatie pas op 8 januari 1916. De Fransen en de Britten besloten de Serviërs

[21] Nedok, *Povlačenje srpske vojske ka albanskom primorju i njena evakuacija na Krf*, 42.

[22] Dušan Bataković, 'Serbian Government and Essad Pasha Toptani'.

[23] Todorović, *Kroz Albaniju*, 69.

[24] Clinton Adams, *Flight in Winter*, 233.

Na verse sneeuwval was het een groot probleem om het smalle bergpad aan te houden. Verdwaald raken, was een gewisse dood voor de Servische vluchtelingen.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

naar Corfu te verschepen, zonder daarvoor toestemming te vragen aan de Griekse overheid. De Franse troepen kwamen op 11 januari op Corfu aan land.[25] De evacuatietransporten die vanuit Durrës en Vlorë naar Corfu waren uitgevoerd, namen een paar weken in beslag. Op 5 april 1916 verlieten de laatste troepen Vlorë en het Albanese grondgebied. 140.000 soldaten waren naar Corfu geëvacueerd, 10.000 naar Bizerte in Tunesië, 1.200 naar Frankrijk en 4.500 naar Saloniki.[26]
De Britse en Franse militaire missies hadden een mandaat om het Servische leger te hergroeperen nadat op een volledig herstel zou zijn toegezien. Hoewel Servië circa 400.000 slachtoffers had te betreuren sinds het begin van de oorlog, was er nog steeds een leger van 150.000 man sterk, dat bereid was om door te vechten nadat het weer op krachten zou zijn gekomen.
Er waren ook 20.000 burgervluchtelingen op Corfu. Dit eiland ontwikkelde zich als een tijdelijk politiek centrum van Servië, mede doordat het politieke leiderschap nog praktisch helemaal intact was.[27] Koning Peter, regent Alexander, het grootste deel van het Servische parlement en de meeste politieke leiders en legerleiders bevonden zich op Corfu. Het sociale en politieke leven floreerde. Er werden kranten en tijdschriften in het Servisch uitgegeven, parlementaire vergaderingen georganiseerd en toneelstukken opgevoerd en concerten gehouden voor de Serviërs op het eiland. De Fransen en de Britten werkten samen aan een volledig herstel van de soldaten en bereidden de Serviërs voor op het *Armée d'Orient*, een geallieerd leger waar zij vier maanden later deel van zouden gaan uitmaken.

De nasleep van de terugtocht

Heruitgerust en gereorganiseerd werden de Servische troepen vanaf 12 april naar Saloniki overgebracht. Het laatste transport vond plaats op 30 mei. De aankomst in Saloniki van in totaal 125.000 manschappen vormde de wederopstanding van het Servische leger.[28]

[25] Mitrović, *Serbia's Great War*, 154.

[26] Nedok, *Povlačenje srpske vojske ka albanskom primorju i njena evakuacija na Krf*, 55.

[27] Mitrović, *Serbia's Great War*, 161.

[28] Le Moal, *La Serbie*, 108.

Toen regent Alexander op Corfu de troepen toesprak ter gelegenheid van Pasen 1916, interpreteerde hij het christelijke verband tussen het Golgotha van Albanië en de wederopstanding op Corfu als iets blijvends: 'Christus is herrezen: mijn leger staat weer op zijn benen en na al dit leed is het leger op volle sterkte opgestaan, klaar voor nieuwe wapenfeiten en triomfen.'[29]
Het herstelde Servische leger voegde zich in nieuwe uniformen bij de Britse, Franse en Russische troepen te Saloniki en bereidde zich voor op de grote doorbraak van het front bij Saloniki. De Griekse troepen zouden zich ook hierbij voegen, nadat Griekenland in juni 1917 de kant van de geallieerden had gekozen. Het ongeduld van de Servische troepen om naar het noorden op te rukken, was voelbaar en vormde een voorspel op de eerste overwinning van het Servische leger op eigen grondgebied in de slag bij Kajmakčalan van 20 september 1916. Het front hervond zijn evenwicht nadat de Duitse en Bulgaarse troepen de geallieerden ten noorden van Bitola hadden tegengehouden. De loopgravenoorlog begon en duurde nog bijna twee jaar, waardoor Georges Clemenceau het *Armée d'Orient* ten onrechte *"les jardiniers de Salonique"* noemde. Uiteindelijk werd het front bij Saloniki op 15 september 1918 doorbroken, de strijd op de Balkan was inmiddels sterk in betekenis toegenomen, omdat Rusland zich uit de strijd had teruggetrokken. De troepen daar leverden een belangrijke bijdrage aan de nederlaag van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. Belgrado werd op 1 november 1918 bevrijd. Het Ottomaanse rijk capituleerde op 30 oktober 1918. Oostenrijk-Hongarije volgde een dag later. Duitsland ging akkoord met een formeel staken van de vijandelijkheden op 11 november. Het Verdrag van Versailles werd ondertekend op 28 juni 1919, precies vijf jaar na de moord op Frans Ferdinand in Sarajevo.

Vertaling: Gudule Geelen

[29] Idem, 112.

Een Servisch soldaat op Corfu, waarheen geallieerde schepen de restanten van het Servisch leger vanuit Albanië transporteerden.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

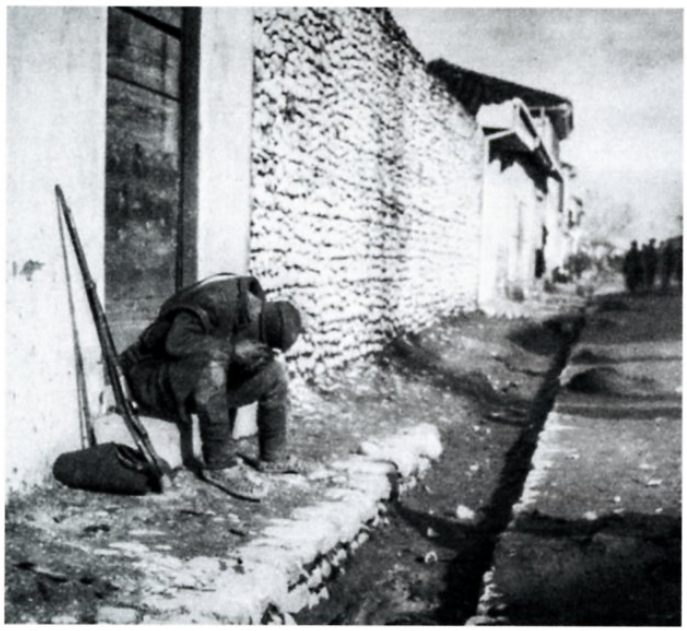

In ballingschap!, 1915.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

Op Corfu onder de olijfbomen, 1916.
Nationale bibliotheek van Servië, Belgrado

Bibliografie

- Adams, John Clinton, *Flight in Winter* (Princeton 1942).
- Bataković, Dušan T., 'Serbian Government and Essad Pasha Toptani', *Kosovo Chronicles* (1992).
- Fortier Jones, Paul, *With Serbia into Exile: An American's Adventures with the Army That Cannot Die* (New York 1916).
- Hastings, Max, *Catastrophe: Europe Goes to War 1914* (Londen 2013).
- Hunter, William, C.B., *The Serbian Epidemics of Typhus and Relapsing Fever in 1915: Their Origin, Course, and Preventive Measures employed for their Arrest*, Section of Epidemiology and State Medicine (Londen 1919).
- Jordan, David, *The Balkans, Italy and Africa 1914-1918* (Londen 2012).
- Judah, Tim, *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia* (Londen en New Haven 1997).
- Košutić, Vladeta R. (ed.), *Dok su Solunci još govorili* [When the Salonica warriors could talk] (Belgrado 2011).
- Krippner, Monica, *The quality of mercy: women at war, Serbia1915-1918* (Newton Abbot 1980).
- Le Moal, Frederic, *La Serbie: Du martyre à la victoire 1914-1918* (z.p. 2008).
- Mitrović, Andrej, *Serbia's Great War, 1914-1918* (West Lafayette, Indiana 2007).
- Nedok, Aleksandar S., *Povlačenje srpske vojske ka albanskom primorju i njena evakuacija na Krf 1915/1916: Rad vojno-sanitetske službe*, [Retreat of the Serbian Army to the Albanian coast and its evacuation to Corfu 1915/1916: The work of the Military medical service] (Belgrado 2006).
- Pavlowitch, Stevan K., *Serbia: The History behind the Name* (Londen 2002).
- Reed, John, *The War in Eastern Europe* (z.p. 2012; oorspronkelijke uitgave 1919).
- Reiss, Rodolphe Archibald, *Infringements of the Rules and Laws of war committed by the Austro-Bulgaro-Germans; Letters of a Criminologist on the Servische Macedonian Front* (z.p. 2012; oorspronkelijke uitgave 1919).
- Thomson, Louis-L, *La Retraite de Serbie (octobre-decembre 1915)* (Parijs 1916).
- Todorović, Kosta (ed.), *Kroz Albaniju 1915-1916 spomen-knjiga*, [Through Albania 1915-1916 memorial book] (Belgrado 1968).

Mars portretteert: Hans van Lith

Fascinatie met de 'Groote Oorlog'

Drs. Liesbeth Brama

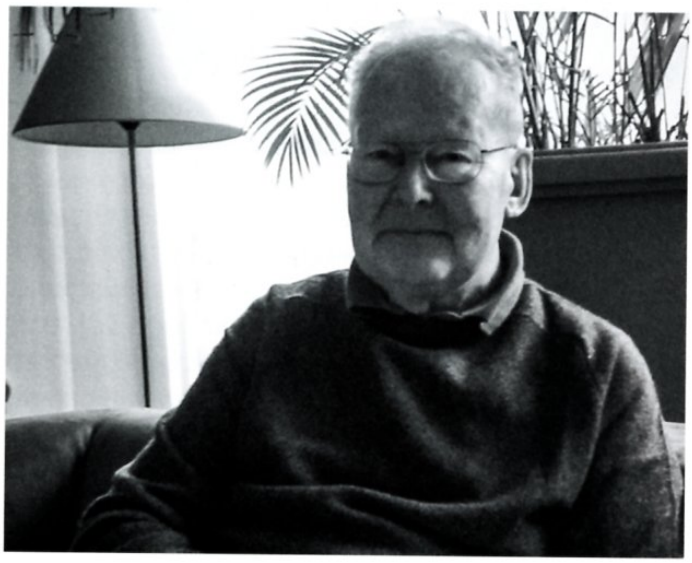

Hans van Lith.
Foto Liesbeth Brama

Mars-leden hebben vaak bijzondere verzamelingen. Obus of affiche, helm of harnas. De zolders van onze leden herbergen vaak verborgen schatten. De redactie wil in een serie artikelen nader kennismaken met de leden van de vereniging om het verhaal achter de verzameling te horen. In dit eerste artikel is het woord aan Hans van Lith. Sinds een tiental jaren lid van onze vereniging en een verwoed verzamelaar van prentbriefkaarten en Britse wervingsaffiches uit de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). Hoe kom je tot een fascinatie met de 'Groote Oorlog'?
De oorlog is bij Hans nooit ver weggeweest. Zijn moeder kwam uit Middelburg en maakte als jong meisje de Belgische vluchtelingenstroom mee die tijdens de Eerste Wereldoorlog naar Nederland op gang kwam. Haar familie had ook vluchtelingen in huis. De moeder van Hans sloot een levenslange vriendschap met een Belgisch meisje. 'Die vriendschap heeft tot ver na de Tweede Wereldoorlog nog geduurd', zegt Hans. 'Wij zijn daar ook nog eens gaan logeren.' Zijn vader was met zijn ouders ten tijde van de mobilisatie op vakantie in Duitsland en was daar getuige van de vele troepenverplaatsingen naar het front. 'Mijn ouders hebben mij daar vroeger veel over verteld.' Een gebeurtenis die de interesse ook deed aanwakkeren, waren de belevenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Als geboren Hagenaar verhuisde Hans in 1944 naar Amsterdam. Daar maakte hij als bijna negenjarige jongen de Hongerwinter mee. 'Dat was geen gemakkelijke tijd', vertelt hij, 'we hebben de honger gekend maar als gezin hebben we elkaar, en onze twee katten, er doorheen gesleept.' Deze herinneringen staan hem na zoveel jaar nog in het geheugen gegrift. Na de Tweede Wereldoorlog verhuisde het gezin terug naar Den Haag, maakte Hans zijn middelbare school af en vond zo zijn weg in opleiding en werk.

Twee "afwijkingen"

In 1966, vijftig jaar na dato, werd de Slag bij Verdun herdacht. In dat jaar bezocht Hans voor het eerst deze *lieu-de-memoire*. Hij maakte kennis met abbé Homant. Een Franse priester die het Franse militaire kerkhof van Douaumont bij Verdun beheerde en ging met hem op pad. 'In die jaren ging ik met hem het slagveld in', vertelt Hans. 'Dat was niet via een gebaande weg waar je naar een bordje bij een fort loopt. Nee, het slagveld was achtergelaten zoals het destijds was. Doorploegd met granaten en ijzer. Wij liepen daar door de loopgraven en je zag de bidonnetjes en de helmen liggen. Dan komt het allemaal wel heel dichtbij.' De band met de Eerste Wereldoorlog was gesmeed. Een verhaal van zijn Zeeuwse schoonmoeder over gebombardeerde mosselschepen in de haven van Goes bracht hem op het spoor van de Engelse vergissingsbombardementen tijdens de Eerste Wereldoorlog op met name Zeeland. Het onderzoek zou uiteindelijk uitmonden in een boek. In het arbeidzame leven heeft Hans bij de Nederlandse Spoorwegen, Verkeer en Waterstaat en bij het Electriciteitsbedrijf Zuid-Holland gewerkt. De bedrijfsjournalistiek en de voorlichting waren het metier waar hij zich het meest in thuis voelde. Een interesse voor de spoorwegen was van jongs af aan bij Hans aanwezig. 'Ik heb eigenlijk twee afwijkingen', vertelt

De Franse kaart *Méfiez-vous* is van een type dat tot in de tijd van de Koude Oorlog opgang deed, gezien de strekking: "Houd je mond, de vijand luistert mee". In dit geval is de boodschap verwerkt in een romantische kaart.
Collectie Hans van Lith

Britse kaart. Dit is er een van het gangbare type "songkaarten".
Collectie Hans van Lith

Hans, 'ik heb een voorliefde voor de Eerste Wereldoorlog en voor het spoor. Ik heb dat laatste altijd fascinerend gevonden. In de familie doet het verhaal de ronde dat mijn eerste woord "trein" was.'

Gemene affiche

De verzameling Britse oorlogsaffiches uit de Eerste Wereldoorlog betreft voornamelijk wervingsaffiches. Het Britse leger kende tussen 1914 en 1916 namelijk nog geen dienstplicht. 'Ze moesten het dus van vrijwilligers hebben', vertelt Hans. In het begin werden slagzinnen gebruikt als: *"Your country needs you"*. Maar later toen de oorlog zich langer voorsleepte dan was voorzien en de vraag naar militairen toenam, kregen de affiches een dwingender karakter. Slagzinnen als: "Denk eens even aan België!" of: "Daar is plaats voor jou!" kwamen meer in zwang. De meest pakkende affiche is een portret van een vader die na de oorlog gemoedelijk met zijn dochter op schoot zit en waarbij zij plotsklaps aan hem vraagt: *"Daddy, what did you do in the Great War?"* Een hele gemene affiche. 'Want als die vraag in de oorlog wordt gesteld, dan kun je je morgen nog opgeven maar na de oorlog kun je niks meer herstellen.' De verzameling affiches heeft Hans overgenomen van Henk Lieffers, een inmiddels overleden lid van Mars. 'Hij ging over op een ander interessegebied en wilde zijn spullen kwijt. Ik was toen voorzitter van de Western Front Association (vereniging voor geïnteresseerden in de Eerste Wereldoorlog) en hij belde me op met de vraag of ik interesse had.' Zo is het gekomen. Uniek zijn de affiches overigens niet, want gedurende de Eerste Wereldoorlog zijn er tienduizenden van gemaakt. Hans schat dat hij er een twintigtal heeft van diverse soorten. 'Gelukkig was mijn vrouw erg makkelijk daarin', lacht hij.

Bij deze Duitse kaart moet je je afvragen of er niet een verborgen propaganda-element in zit: gelukkig gezin, vader uiteraard militair, en het zoontje is nu al in uniform "of het zo hoort".
Collectie Hans van Lith

Duitse kaart uit de serie van Stolzenfels: de soldaat keert niet terug naar Stolzenfels am Rhein (een opbeurend beeld voor de familie van de ontvanger van de kaart!).
Collectie Hans van Lith

Boodschap aan het thuisfront

Naast wervingsaffiches verzamelt Hans ook prentbriefkaarten uit de Eerste Wereldoorlog. 'De post was in de praktijk het enige communicatiemiddel tussen front en thuisfront', zegt Hans, 'de telefoon was er wel maar die werd voornamelijk gebruikt door de dokter en de notaris.' Dus werden er brieven en kaarten over en weer gestuurd. Er waren ook diverse soorten prentbriefkaarten. Zo had je de romantische kaarten voor de geliefde thuis, of documentairekaarten om een voorstelling te krijgen van het frontgebied. Ze werden uitgegeven door meerdere commerciële uitgevers maar eerst goedgekeurd door de censuur. Daarnaast had je kaarten van particuliere verenigingen als een *Flieger- of Flottenverein* die een meer propagandistisch doel voor ogen hadden. Miljoenen zijn er tijdens de Eerste Wereldoorlog verstuurd. Sommige kaarten werden in een serie uitgegeven met één hoofdpersoon in de hoofdrol. Bijvoorbeeld een sergeant mijmerend in een loopgraaf denkend aan zijn verloofde of gewond opgenomen in een ziekenhuis. Verzamelaars wilden dan vaak de complete serie hebben, wat voordelig was voor de uitgever. De Daily Mail publiceerde in 1916 zelfs een serie *'Battle Pictures'* met fronttaferelen. Het Britse publiek trachtte spontaan – soms met succes – te achterhalen welke militair nu op een prentbriefkaart stond afgebeeld. Naast Engelse kaarten heeft Hans ook Franse en Duitse kaarten. 'Die kaarten verschillen wezenlijk', stelt hij. 'Op de Duitse kaarten is – behalve pure romantiek – soms zelfs een soort fascinatie voor het noodlot, de dood, te zien terwijl op de Franse kaarten ondeugende, zelfs frivole afbeeldingen te zien zijn.' De boodschap aan het thuisfront kon dus velerlei zijn. 'Natuurlijk werd ook de geschreven tekst op de kaarten voor verzending gecensureerd', stelt Hans, 'maar dat kon het thuisfront niet schelen. De belangrijkste boodschap was: gelukkig, onze jongen leeft nog.'

Collectie Hans van Lith

Digging deeper in Ieper

Anis Oepkes, Stephan Aykaz, Marcella Schute en Gavin Yeung

Een grafsteen op de militaire begraafplaats Tyne Cot met de woorden: *A Soldier of the Great War, Known Unto God.*
Wikimedia Commons

Sinds de introductie van geschiedenis als schoolvak in 1857 heeft het vak meerdere fundamentele veranderingen ondergaan. Zo lag de nadruk eerst op het leren van droge jaartallen en feiten uit de 'Vaderlandsche Geschiedenis', en is langzamerhand het belang van geschiedenis als middel om een kritisch en genuanceerd beeld van de eigen tijd te vormen toegenomen. Jarenlang wordt er in Nederland gediscussieerd over de inhoud van het geschiedenisonderwijs (voornamelijk op havo- en vwo-niveau) en mogelijke verbeterpunten. Al twintig jaar wordt steen en been geklaagd over het vermeende ontbreken van feitenkennis. De grote lijnen worden goed besproken maar jaartallen of namen van belangrijke personen zijn veel te weinig bekend. Om dit probleem aan te pakken heeft het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap vastgesteld dat het vormen van historisch besef onder leerlingen het belangrijkste doel van het geschiedenisonderwijs moet zijn. Concreet maakt het ministerie onderscheid tussen enerzijds de zogenoemde oriëntatiekennis en anderzijds de toepassing van historische vaardigheden. Deze twee facetten staan centraal in het geschiedenisonderwijs. De feitenkennis komt dan ook grotendeels terug in het gebruik van de oriëntatiekennis, en dit wordt dan gecombineerd met een goede redenatie en interpretatie. Het is niet de bedoeling dat leerlingen namen en jaartallen uit hun hoofd gaan leren zonder de historische importantie ervan te begrijpen. Wel zijn deze namen en jaartallen nodig om gebeurtenissen in de juiste context te plaatsen en een beter algemeen historisch beeld te kunnen vormen. Naast alle leermogelijkheden die het huidige curriculum ons biedt in het klaslokaal, zijn het echter de schoolexcursies buiten de vier muren die zorgen dat geschiedenis daadwerkelijk een impact heeft op leerlingen. Excursies naar historisch significante plaatsen dragen bij aan het verbreden van de oriëntatiekennis van leerlingen, en het ervaren van feitenkennis op een andere manier.

Indrukwekkende plek

In november 2015 zijn wij samen met de andere eindexamenleerlingen geschiedenis van havo en vwo van het Haarlemmermeer Lyceum in Hoofddorp op excursie gegaan naar het Belgische Ieper. Er zijn maar weinig plekken in Europa waar de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog op zo'n bijzondere manier herdacht worden als in deze plaats. Ieper, dat tegenwoordig zo'n 35.000 inwoners telt, is een van de bekendste plekken in België als het om de Eerste Wereldoorlog gaat. De rol die de oorlog hier heeft gespeeld is belangrijk geweest voor de ontwikkeling van de moderne Vlaamse identiteit. Dit was immers het kleine stukje Vlaanderen waar het Belgische leger aan de rivier de IJzer wist stand te houden tegen de Duitsers en waar de Belgische soevereiniteit werd gehandhaafd. Volgens de door Vlaamse nationalisten doorgegeven ver-

halen waren het vooral de Vlaamse onderofficieren en manschappen, en dus niet de Waalse officieren, die leden en bloedden.
Grote aantallen toeristen van over de hele wereld komen jaarlijks naar Ieper om een bezoekje te brengen aan Tyne Cot Cemetery, waar meer dan 10.000 geallieerde soldaten liggen begraven. Of aan het St. Julien Memorial, waar Canadese soldaten worden herdacht. De Duitse begraafplaats van Langemark en het In Flanders Fields Museum, waarvan de gehele tentoonstelling in het teken staat van de Eerste Wereldoorlog. Uiteraard mag het blazen van de Last Post bij de Menenpoort, het dagelijkse eerbetoon aan vermiste militairen van het Britse Gemenebest, niet ontbreken. Op al deze plekken worden niet alleen de Belgische, maar ook Britse, Australische, Amerikaanse, Canadese, Indiase, Nepalese, Nieuw-Zeelandse en inderdaad eveneens Duitse slachtoffers herdacht. Daardoor is Ieper voor scholieren een bijzondere en indrukwekkende plek. Het bezoeken van deze locatie is een ervaring die leerlingen aanzet tot het ontwikkelen van historisch besef van de Eerste Wereldoorlog.

De Dodengang: de loopgraven waar de Belgische soldaten vochten tegen de Duitsers.
Wikimedia Commons

Geschiedenis is een gevoel

Niet alleen de lesstof, maar ook het centraal eindexamen geschiedenis is jarenlang voer voor discussie geweest. Uiteindelijk is in 2015 het nieuwe eindexamen voor het eerst landelijk afgelegd. Een van de onderdelen in het eindexamen 'nieuwe stijl' is dat de tien zogenaamde tijdvakken, van de prehistorie tot de tweede helft van de twintigste eeuw, allemaal aan bod komen. Naast pure reproductievragen zijn er veel toepassings- en inzichtvragen. Hiervoor is het cruciaal dat leerlingen een goed historisch besef hebben. Maar wat houdt dit in? Leerlingen moeten hun oriëntatiekennis gebruiken, oftewel: leerlingen moeten in staat zijn historisch te redeneren én te denken. Ze moeten leren bepaalde gebeurtenissen te begrijpen en deze in een bepaalde context plaatsen. Dit vergt niet alleen interesse, maar ook toelating van emoties en gevoelens. Zo leren ze dat geschiedenis niet zomaar een vak is, maar dat het ook een beleving en gevoel is. Ieper biedt deze mogelijkheid aan leerlingen om dit te ondervinden. Zo zijn er rondom Ieper gerestaureerde loopgraven waar bezoekers zelf doorheen kunnen lopen. De rondgang door de loopgraven bracht bij sommigen van onze groep wel enige emoties teweeg. Wij als leerlingen beseften toen dat ook onze leeftijdsgenoten van een eeuw geleden hier als onervaren soldaten voor hun land vochten. Het verschil in impact met een simpele foto van dezelfde loopgraaf in een tekstboek is immens.
Ook de massaliteit van Tyne Cot Cemetery zet scholieren aan het denken over de gevolgen van oorlog. Zo is voor hen ook de omvang van het slachtofferaantal haast onvoorstelbaar. Leerlingen duiken hier terug in de geschiedenis en dat levert niet slechts feitenkennis op, maar roept op tot bezinning op de eigen menselijkheid. Bij zowel de Tyne Cot-begraafplaats als de Last Post-ceremonie in Ieper komen toeristen uit de hele wereld. Op de historische plaatsen waar de militairen worden herdacht, leggen voornamelijk Britse, maar ook Australische, Canadese en zelfs Duitse toeristen *remembrance poppies* neer (de klaprozen die door het oorlogsgedicht *In Flanders Fields* van de Canadees John McCrae symbool zijn geworden voor het herdenken van gesneuvelde soldaten in de Eerste Wereldoorlog). Dit laat leerlingen zien hoe gebeurtenissen van een eeuw geleden nog steeds relevant zijn voor mensen uit de hele wereld. De Last Post wordt geblazen om de Britse en geallieerde militaire slachtoffers van de vier slagen om Ieper te herdenken. Deze ceremonie werd in 1928 door de Belgen opgezet en is sindsdien elke avond gehouden, waardoor ze momenteel al meer dan 30.000 keer heeft plaatsgevonden. De ceremonie, maar ook de andere herdenkingsplekken met hun grote aantal dagelijkse bezoekers doen de leerlingen stilstaan bij de omvang van de afschuwelijkheden die de oorlog hebben gevormd en de kille leegte die volgde. Dit historisch besef dient als een reflectie op het hedendaagse leven, een vergelijking die, zo hebben wij zelf ondervonden, diep kan reiken en een waardevolle levensles biedt.

Historical thinking concepts

Naast het leren ervaren van geschiedenis als een gevoel, zijn ook de zogenoemde *historical thinking concepts* van groot belang. Het zijn de vaardigheden die

Kranslegging na de Last Post in de Menenpoort.
Wikimedia Commons

leerlingen dienen te beheersen om geschiedenis zo compleet mogelijk te kunnen interpreteren. Historical thinking is een Canadees initiatief dat daar al in verschillende provincies is geïntegreerd in het onderwijs. Ook in Nederland heeft deze manier van lesgeven in geschiedenis ondertussen een steeds groter draagvlak gekregen. Wij vinden dat het landelijk moet worden geïmplementeerd in het geschiedenisonderwijs. Historical thinking is verdeeld in zes concepten met elk een eigen specifieke vaardigheid. Deze zijn: het kunnen vaststellen van historische significantie, het kunnen gebruiken van primaire bronnen, het kunnen identificeren van continuïteit en verandering, het kunnen analyseren van oorzaak en gevolg, het zich kunnen verplaatsen in de historische perspectieven en de gevolgen van de ethische dimensie van historische interpretaties begrijpen. Het gebruik van deze concepten stelt de leerling in staat om de legitimiteit van historische claims en beweringen te onderzoeken, kritisch naar bronnen te kijken en historische interpretaties grondig te analyseren. Wat veel dieper gaat dan het oppervlakkige gebeurtenissenrijtje met jaartallen op te kunnen dreunen. Natuurlijk worden de vaardigheden door de docenten door middel van verhalen, oefeningen en tekstboeken aangeleerd, maar de leerlingen kunnen deze vaardigheden ook prima toepassen tijdens een excursie.

Tyne Cot, begraafplaats van de geallieerden.
Wikimedia Commons

Het concept 'oorzaak en gevolg kunnen analyseren' is een uitstekend voorbeeld hiervan. Bij dit concept ligt de nadruk op het kunnen achterhalen van de vaak uiteenlopende oorzaken die vaak met elkaar verweven zijn. Dit kunnen diepgravende ideologieën maar ook kortstondige evenementen betreffen. Nu was de Eerste Wereldoorlog een tragische gebeurtenis die grote

delen van de wereld raakte, maar in Ieper nog een diepere betekenis had, omdat haast de hele stad bij de gevechten werd weggevaagd. Het lijden van de bevolking en de wanhopige, heroïsche verdediging van de IJzerlinie door het Belgische leger – naar verluidt hoofdzakelijk Vlaamse minderen gecommandeerd door Franssprekende officieren – zorgden voor een enorme opleving van het Vlaamse zelfbewustzijn. Tijdens en na afloop van de oorlog ontwikkelden de Vlamingen een steeds sterkere drang zich politiek te emanciperen in België. In de omgeving van Ieper komt dat overduidelijk tot uiting in de IJzertoren, het reusachtige monument dat zowel herdenkingsmonument als symbool voor het streven naar Vlaamse politieke zelfstandigheid is. Deze achtergrondinformatie samen met de overgebleven monumenten vormen voor leerlingen de ideale bouwblokken om de oorzaken van het groeiende Vlaams nationalisme tijdens en na de Eerste Wereldoorlog te analyseren, zoals dat met historical thinking van ze verwacht wordt.

Naast inzicht in oorzaken en gevolgen, was de excursie naar Ieper voor ons ook een uitgelezen mogelijkheid om het concept 'identificatie van continuïteit en verandering' in praktijk te gebruiken. Bij deze vaardigheid is het belangrijk om te kunnen redeneren met de gedachte dat, anders dan voorheen wel eens werd benadrukt, continuïteit en verandering vrijwel altijd door elkaar heen lopen. In Ieper is dit zichtbaar doordat de stad na de Eerste Wereldoorlog vrijwel geheel opnieuw werd opgebouwd, grotendeels met het geld dat de Duitsers hebben moeten betalen. Het centrum van het stadje is opnieuw gebouwd, waarbij de Lakenhal de kroon spant als een zeer imposante replica van het origineel. Ook de Grote Markt, het centrale plein in het centrum van Ieper, is zo exact mogelijk herbouwd, wat bij elke bezoeker een indruk van authenticiteit geeft, alsof het een perfecte, rijke, middeleeuwse stad is die nooit slechte tijden heeft gekend. Voor ons was een wandeling door het centrum van Ieper eigenlijk als het concept van continuïteit in het echt ervaren. Men wilde de stad weer kunnen koesteren in de oude verschijning, om haar levendigheid en kracht uit te stralen. Toch is er in Ieper ook een sterke wil voor het herdenken van de oorlog en zijn slachtoffers. Dit is te zien aan alle herdenkingsmonumenten, waaronder de vele oorlogsbegraafplaatsen rondom Ieper en vooral aan de Menenpoort, die ervoor zorgen dat de oorlog niet vergeten wordt en het eerbetoon blijft standhouden. Uiteraard is er naast deze suggestie van continuïteit ook sprake van verandering in Ieper. Dit heeft voornamelijk te maken met de kijk op de Eerste Wereldoorlog. Zo was het herdenken van de overledenen in eerste instantie puur een pragmatisch eerbetoon, maar is het met de tijd veranderd in een *invented tradition*. De herdenkingsplekken en monumenten hebben verschillende betekenissen gekregen voor de verschillende mensen die ze bezoeken. Zo zullen er onder hen de kleinkinderen en achterkleinkinderen van gevallen soldaten zijn die hun verre familielid een eerbetoon komen brengen, terwijl een ander de graven bezoekt uit dank voor de vrijheid die hij of zij nu mag genieten. Of het zijn historici en andere geïnteresseerden die Ieper bezoeken om kennis op te doen over de Eerste Wereldoorlog.

Veranderende historische perspectieven en interpretaties

In acht nemende dat geschiedenis een vak is waarbij naast kennis en vaardigheden ook emoties een rol

De IJzertoren met de afkortingen AVV/VVK (Alles Voor Vlaanderen/Vlaanderen Voor Kristus).
Wikimedia Commons

De Duitse begraafplaats Langemark.
Foto in particulier bezit

spelen, is het duidelijk dat geschiedenis per definitie subjectief is. Dit wijst erop dat verschillende mensen altijd verschillende historische interpretaties zullen hebben, en dat deze ook altijd met de tijd zullen veranderen. Wat dit standpunt ook impliceert, is dat er een ethische dimensie in het vak geschiedenis zit verweven. Het is dan ook belangrijk om de (ethische) perspectieven van andere tijden te begrijpen, zodat de principes van de huidige samenleving niet als maatstaf of oordeelsinstrument worden gebruikt. Zo zijn de nog steeds controversiële vragen of het alleen de Duitsers waren die gruweldaden hebben begaan, excessief geweld hebben gebruikt, en de grote agressors vormden, hier een goed voorbeeld van. Een groot deel van de oudere generaties in Nederland zal Duitsland hoe dan ook associëren met agressie en niets ontziend geweld. Oorzaak hiervan zijn natuurlijk vooral de gruweldaden in de Tweede Wereldoorlog. Maar de Duitsers, schuldig en onschuldig, hebben ook geleden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog gebruikten de Duitsers als eerste mosterdgas, maar de geallieerden deden dat vervolgens ook. Het was voor ons om die reden ook bijzonder om in Ieper te kunnen ervaren hoe de verhoudingen tussen de voormalige vijanden zijn veranderd. Gezien de huidige politieke en economische samenwerking tussen Duitsland en de voormalige geallieerde landen is het ook te verwachten dat de verwijtende en haatvolle sentimenten naar elkaar toe met de tijd zijn getemperd. Dit is terug te vinden op de Duitse begraafplaats Langemark, waar bijna 17.000 Duitse soldaten zijn begraven in een massagraf, en meer dan 10.000 Duitse soldaten daarbuiten. Het is voor veel Belgische, Franse en Engelse scholen niet ongebruikelijk om ook een bezoek te brengen aan Langemark, waarbij de kinderen allemaal een *poppy* met een handgeschreven bericht aan de overleden Duitse soldaten achterlaten bij de graven. Ook andere Belgen, Britten en Fransen, jong en oud, leggen *poppies* en vredesgedichten neer bij de graven om op die manier hun respect en eer te tonen aan het lijden van de Duitsers. Op Tyne Cot Cemetery liggen ook vier Duitse soldaten begraven, met volwaardige grafstenen. Deze gebaren van respect, mededogen en erkenning zouden in het verleden misschien niet voor te stellen zijn geweest. Ze duiden op verschoven historische perspectieven en veranderde interpretaties ten aanzien van de moraal van de oorlog. Voor een leerling is het dus ook bijzonder significant om deze kant

van geschiedenis eens te kunnen proeven. Het leert ze om niet te snel een expliciet oordeel te vellen over controversiële historische vraagstukken. Deze uitdaging helpt leerlingen niet alleen met het beheersen van de lesstof en zo betere resultaten te halen, het verbreedt ook hun perspectief op allerlei zaken in het leven en helpt hen een omvangrijkere en meer grondige blik te ontwikkelen met alle baten van dien.

Conclusie

Al met al is op te maken dat een excursie voor het vak geschiedenis, zoals die van de eindexamenleerlingen havo en vwo van het Haarlemmermeer Lyceum, zeer relevant is voor het hedendaagse geschiedenisonderwijs. Het zintuiglijk kunnen ervaren van historische belangrijkheden, in tegenstelling tot de beperking van het traditionele tekstboek, is wat voor een scholier het verschil maakt. De schoolreis is dan ook een factor in het ontwikkelen van een historisch besef en het onbewust dan wel bewust toepassen van vaardigheden, wat een intellectuele vooruitgang met zich mee brengt. Verder voegt het toe aan de algemene ontwikkeling, zowel emotioneel als intellectueel, en het referentiekader van de leerling. Het bezoeken van historisch significante plaatsen kan ook een gevoel van eigenaarschap teweegbrengen, waarmee de culturele identiteit van de leerling wordt verrijkt. Toch ligt het voornaamste belang van al deze aanwinsten misschien wel ergens anders. Het is niet een enkele keer geweest dat de claim dat men in deze tijd aan de vooravond staat van de Derde Wereldoorlog punt van discussie is. Met alle politiek-maatschappelijke debatten over de vluchtelingencrisis, de onrust in het Midden-Oosten en de politieke spanningen binnen Europa is de vergelijking tussen de context van de Eerste Wereldoorlog en de huidige politiek-maatschappelijke troebelheid uiterst waardevol. Het leren relativeren van alle kennis, ervaringen en verschillende invalshoeken kan helpen bij het identificeren van de weeffouten van het verleden, om herhaling hiervan in te toekomst te voorkomen. Uiteindelijk begint engagement en enthousiasme bij een prikkeling, en waar beter deze te verkrijgen dan op de historische gronden zelf?

De herbouwde Lakenhalle, aan de Grote Markt van Ieper.
Wikimedia Commons

Bibliografie

- Gerhard Stoel, 'Historische verklaringen. Causaliteit in de geschiedenis(les)', in: *Kleio* 54 (4, 2013) 50-53.
- Arie Wilschut, 'Zinvol, leerzaam, haalbaar. Over didactiek en geschiedenisonderwijs', in: *Kleio* 46 (1, 2005) 19-23.
- Arie Wilschut, 'Geschiedenis gaat over mensen. Meer romantiek in het geschiedenisonderwijs', in: *Kleio* 47 (5, 2006) 12-21.
- Arie Wilschut, Dick van Straaten en Marcel van Riessen, *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent* (Bussum 2013).
- Arie Wilschut, *Beelden van tijd. De rol van historisch tijdsbewustzijn bij het leren van geschiedenis* (Assen 2011).
- Jannet van Drie en Marcel van Riessen, 'Een vak dat zichzelf serieus neemt ... vakdidactisch onderzoek in Nederland (eindelijk) in de lift', in: *Kleio* 51 (6, 2010) 17-21.
- Stephan Klein, Maria Grever en Carla van Boxtel, 'Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder. Afstand en nabijheid in geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie in Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 124 (2011), 380-395.
- Carla van Boxtel, Maria Grever en Stephan Klein, 'Heritage as a resource for enhancing and assessing historical thinking. Reflections from the Netherlands', in: K. Ercikan en P. Seixas (red.), *New Directions in Assessing Historical Thinking* (New York en Londen) 40-50.
- Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005).
- Maria Grever en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* Amsterdam 2007).

Boekbespreking

Olaf van Nimwegen
Te vuur en te zwaard. Militaire ontwikkeling van Europa, 1315-1914
Uitgeverij Prometheus Bert Bakker, Amsterdam 2015
392 p., geïll, paperback
ISBN 9789035142107
€ 35,-

Drs. Ed Coumans

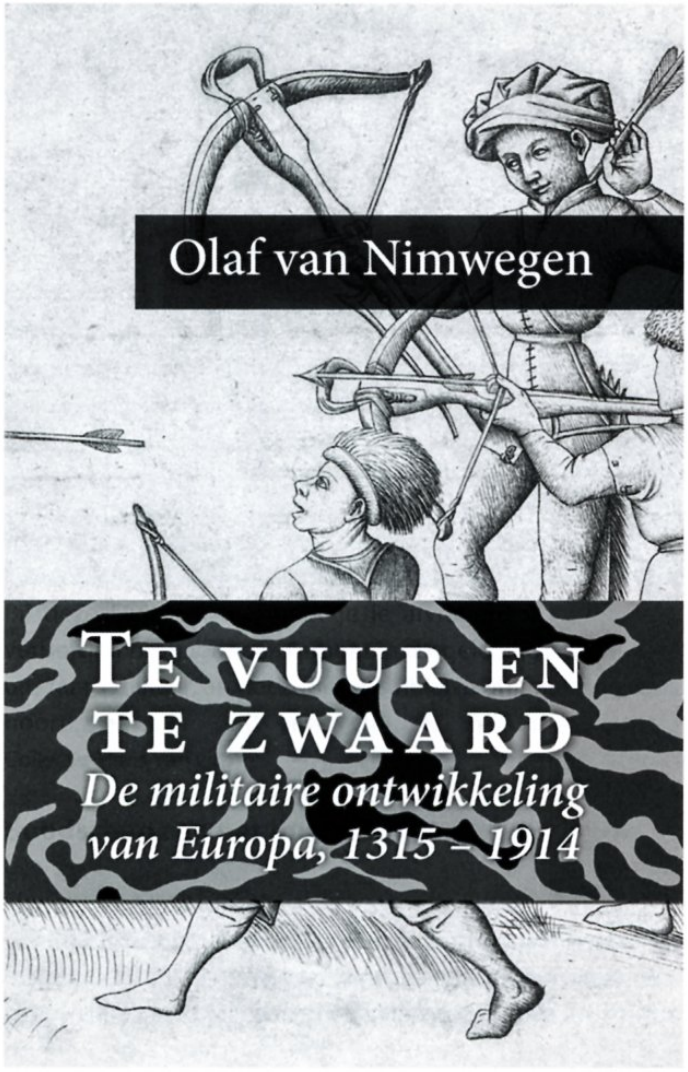

Om met de deur in huis te vallen, Olaf van Nimwegen heeft met *Te vuur en te zwaard* een vlot leesbaar en boeiend boek geschreven. Sowieso is een boek over een thema als militaire ontwikkeling door een Nederlandse historicus bijzonder. Normaal gesproken kom je voor dit soort onderwerpen algauw uit bij Engelstalige auteurs. Bij Van Nimwegen lees je ook over het Nederlandse leger, bijvoorbeeld over de grote rol die dit leger in de zeventiende eeuw heeft gespeeld in de Europese militaire ontwikkeling. Iets wat van een Engels historicus niet vlug verwacht hoeft te worden.
Van Nimwegen start zijn geschiedschrijving aan het begin van de veertiende eeuw als er militair gezien een nieuwe weg wordt ingeslagen. Niet langer is de adellijke cavalerie heer en meester op het slagveld. Dicht opeengepakte blokken voetsoldaten bewapend met pieken en andere stokwapens delen voortaan de lakens uit. Deze falanxen zijn ondoordringbaar voor ruiters. Vooral de Zwitserse *Haufen* bouwen een internationale reputatie op.
Een volgende invloedrijke ontwikkeling is de opkomst van het vuurwapen. Het invoeren van de nieuwe technologieën gaat niet altijd even makkelijk. Zo blijken paarden bijzonder angstig voor de brandende lonten van lontslotgeweren. Toch is het vuurwapen aan een onstuitbare opmars begonnen: in de Italiaanse oorlogen (1494-1525) speelt het voor het eerst een beslissende rol op het slagveld. Oorlog wordt voortaan anders gevoerd, niet meer op elkaar inhakken met slag- en steekwapens maar de tegenstander van een afstand bestoken met kogels. Van Nimwegen laat een achttiende-eeuwse Brit zeggen 'dat vuurwapens de mensen meer gelijk hadden gemaakt'.[1] Elke arme sloeber met een geweer is een dodelijke tegenstander. In de middeleeuwen daarentegen was diezelfde man kansloos tegen de goed uitgeruste en geoefende adel te paard.

Nederlands model

Legers bestaan in de zestiende en zeventiende eeuw vooral uit huurlingen. Voor de overheid vormen ze vaker een probleem dan een 'voortzetting van de politiek met andere middelen'. Huurlingen zijn vooral trouw aan zichzelf en de compagnie waarvan ze deel uitmaken. Zodra het loonzakje een keer niet op tijd arriveert, en dat kwam destijds wel vaker voor, nemen ze wat ze nodig hebben. Met de bevolking als slachtoffer.

[1] Olaf van Nimwegen, *Te vuur en te zwaard. Militaire ontwikkeling van Europa, 1315-1914* (Amsterdam 2015) 56.

Excessen zijn welbekend, bijvoorbeeld de Spaanse Furie in Antwerpen (4 november 1576). Staten zoeken daarom naar alternatieven voor de huurlingen. Ook stadhouder Maurits en zijn neef Willem Lodewijk van Nassau beginnen aan ingrijpende hervorming van het Staatse leger. Een hervorming die in heel Europa navolging vindt. Daardoor wordt de discipline, exercitie en tactiek van de Staatse troepen een internationale standaard.
In de zeventiende en achttiende eeuw maken in heel Europa de huurlingenlegers plaats voor beroepslegers. Ook worden de legers flink groter. Vooral het Franse leger onder Louis XIV. Een uitzondering is de Nederlandse Republiek, waar na het einde van de Tachtigjarige Oorlog de hand op de knip gaat. Hoe zeer het Staatse leger is verzwakt, blijkt in 1672 als enkel de Waterlinie de Fransen kan stuiten. Erg kortzichtig van de Hollandse regenten zoals Johan de Witt, oordeelt Van Nimwegen. Het is de jonge stadhouder Willem III die het Staatse leger in korte tijd doet herrijzen. Met dit leger grijpt dezelfde stadhouder in 1688 de macht in Engeland. Het zwakke Engelse leger is niet in staat en deels ook niet bereid zijn koning James II te verdedigen. "King William" hervormt vervolgens het Engelse leger naar Nederlands model.
Rond 1700 neemt de vuurkracht van de legers flink toe door betere musketten en patronen. En door de uitvinding van de bajonet kan elke soldaat uitgerust worden met een vuurwapen. Pieken zijn immers niet meer nodig om de schutters te beschermen tegen cavalerie. Legers stellen zich niet meer op in blokken, maar in soms wel kilometerslange linies van drie soldaten dik. Zodat meer soldaten tegelijk kunnen schieten.

Colonne versus linie

In de achttiende eeuw wordt ook strijd gevoerd met inkt en papier. Van Nimwegen voert het theoretische duel op tussen voorstanders van de linie en die van een andere militaire formatie, de aanvalscolonne. De pleiters voor de linie hebben hun grote voorbeeld in de succesvolle Pruisische koning en legeraanvoerder Frederik de Grote. De "colonnisten" zijn vooral Fransen en worden vurig geleid door Jean-Charles de Folard (1669-1752). Volgens hem past het urenlange schieten en vooral beschoten worden in linie niet bij de Franse volksaard. 'Laat de bedaarde Hollanders maar met hun pelotons [salvo's lossen], en [laten wij] er alles aan doen om te vechten op een manier die ons in staat stelt de vijand op het lijf aan te vallen.'[2]
Van Nimwegen duikt een interessant detail over Folard op. De Fransman blijkt in 1710 krijgsgevangene te zijn geweest van de Nederlandse generaal Cronström. Deze is ervan overtuigd dat de Fransman 'niet eens het honderdste geprobeerd heeft van waarover hij schrijft'.[3] Cronström en veel andere Nederlandse officieren geloven niet in het nut van aanvalscolonnes: twee musketsalvo's zullen een vernietigend effect hebben op de soldaten dicht opeengepakt in een colonne.
Van Nimwegen vervolgt met een hoofdstuk over de militaire Verlichting. Interessant is vooral hoe militairen hun vak leren en welke rol opleidingen hierin spelen. De Franse en Napoleontische Oorlogen ontbreken niet in het boek. Het is de tijd waarin de dienstplicht wordt ingevoerd. Om de grote legers te commanderen en controleren, verdelen de Fransen ze in divisies en later in legerkorpsen. Het is de verdienste van Napoleon, zegt Van Nimwegen, dat hij de strategische mogelijkheden hiervan inziet. Het wordt zijn succesformule die echter vanaf 1809 door zijn tegenstanders wordt overgenomen.
Met de titel IJzer en bloed kan het laatste hoofdstuk alleen maar de Pruisen in de hoofdrol hebben. Pruisen weet als geen ander land de nieuwe technologieën in zijn leger in te passen. Met het naaldgeweer van Dreyse voert het Pruisische leger als eerste een achterlader in en in Krupp heeft het een superieure leverancier van stalen achterlaadkanonnen. In 1866 bij de slag te Königgratz verdringt Pruisen Oostenrijk als toonaangevend land in het Duitse gebied en in de oorlog van 1870-1871 stoten ze de Fransen van de Europese troon als machtigste leger.
Na 1850 concludeert Van Nimwegen dat de wapentechnische ontwikkelingen zich zo snel opvolgen dat mensen moeite hebben de consequenties ervan te overzien. De industriële revolutie leidt tot een enorme vernietigingskracht, waardoor de gewone soldaat verworden is tot kanonnenvoer. Van Nimwegen sluit het boek dan ook af met een gitzwart citaat uit Erich Maria Remarques beroemde werk *Im Westen nichts neues* (1929): 'Ik geloof, wij zijn verloren.'

Omzichtige belegeringen

Bij dit goed geschreven boek zijn toch enkele kanttekeningen te plaatsen. Zo valt op de beginperiode wel iets af te dingen. Van Nimwegen laat de opkomst van de infanterie beginnen in de slag bij Morgarten (1315) waar een Zwitserse militie een Habsburgs ridderleger verslaat. Maar het is toch vooral het terrein (een hinderlaag in een bergpas) dat de Habsburgers de das

[2] Van Nimwegen, *Te vuur en te zwaard*, 178.
[3] Idem, 181.

Een Pruisische fusilier laat de werking van het naaldgeweer zien aan Oostenrijkse soldaten tijdens de Deens-Duitse oorlog van 1864, tijdschriftillustratie uit 1869.
Wikimedia Commons

omdoet. Datzelfde geldt voor Van Nimwegens andere voorbeelden: de Guldensporenslag bij Kortrijk in 1302 (Vlaamse milities tegen Franse ruiters) en Bannockburn in 1314 (de Schotten onder Robert the Bruce tegen het Engelse leger) waar een slim uitgekozen drassig terrein het onmogelijk maakt de cavalerie effectief in te zetten. Het zijn slagen die vooral bekendheid hebben gekregen door hun symbolische betekenis in de nationale geschiedenis. Het snijdt meer hout om de infanterie pas later in de veertiende eeuw een belangrijke rol toe te dichten. Immers, dan weet het Zwitserse voetvolk keer op keer de Habsburgers en de Bourgondiërs te verslaan.
Verder vindt Van Nimwegen dat Maurits en zijn opvolger Frederik Hendrik meer lef hadden mogen tonen. Beiden blonken volgens de auteur uit in voorzichtigheid. Bloedige slagen werden vermeden en omzichtige belegeringen zetten de toon. Meer lef was nodig geweest, oordeelt Van Nimwegen, alleen een grote veldslag had de oorlog tegen Spanje kunnen beslissen. Verliezen treden toch op, stelt hij: of in een veldslag of gedurende het campagneseizoen door bijvoorbeeld ziekte. Van Nimwegen heeft zeker een punt, maar hij vergeet dat het voeren van een defensieve campagne in die periode veel voordeliger was dan een offensieve.[4] Bovendien hebben beide stadhouders rekening te houden met de Staten-Generaal, het hoogste orgaan binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden.
Een ander kritiekpunt is dat de annotatie van Van Nimwegen halfslachtig is. Hij schrijft dat hij het aantal noten tot een minimum wil beperken. Daardoor staaft hij niet elke bewering. Voor een breder publiek is dat geen probleem, voor de historicus laat hij zo een interessante toevoeging achterwege. Deze blijft nu te vaak op zijn honger. Tot slot, is de prijs voor een paperback met 35 euro aan de hoge kant. Dit neemt niet weg dat dit boek zeker een aanrader is.

[4] Zie bijvoorbeeld: Simon Adams, 'Tactics or politics? "The military revolution" and the Hapsburg hegemony, 1525-1648', in: Clifford J. Rogers (ed.), *The military revolution debate. Readings on the military transformation of early modern Europe* (Boulder 1995) 253-272.

Uitstapje naar Kornwerderzand

Zaterdag 30 april organiseert de vereniging een bezoek aan het Kazemattenmuseum Kornwerderzand op de Afsluitdijk.

De bijzondere geschiedenis van deze stelling, waar in mei 1940 de Duitse opmars door het noorden van Nederland tot stilstand werd gebracht, biedt meerdere raakvlakken met de interesses van onze leden. Niet alleen de meidagen van 1940 komen aan bod bij het bezoek, maar ook de bouw van de stelling en bunkers zelf, de betrokkenheid van het Vrijwillige Landstormkorps Luchtdoelartillerie, de Wonsstelling in Friesland en de maritieme component middels het IJsselmeer-flottielje.

Programma

Het programma duurt van 10.00 uur tot 14.30 uur, en is inclusief lunch. Er worden onder andere de kazematten nummers IV en VI bezocht en aan het einde volgt een lezing. De museumwinkel is deze dag ook geopend.

Aanmelden

Wilt u zich aanmelden, stuurt u dan een e-mail aan penningmeester Wim Adriaansen, adria305@planet.nl. Of bel onze penningmeester, als u geen e-mail hebt, telefoon 076 541 20 54.
De kosten bedragen € 15,- per persoon, vooraf over te maken o.v.v. 'Kornwerderzand' op de rekening van de vereniging Mars et Historia: NL 44 RABO 0147 8895 37.
Na aanmelding krijgt u uitgebreide informatie toegestuurd. Deze staat ook op onze website in de rubriek 'Activiteiten'.

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186 60 23 38
Website: www.donderbus.com

Literatuursignaleringen

Remmelt Daalder
Van de Velde & Zoon, zeeschilders. Het bedrijf van Willem van de Velde de Oude en Willem van de Velde de Jonge, 1640-1707
Uitgeverij Primavera Pers, 2016
224 pag., geb., 135 illustraties in kleur
ISBN 978-90-5997-186-0
€ 37,50

Jac. Biemans
August von Bonstetten. Een Zwitsers militair schetst 's-Hertogenbosch 1815-1824
Uitgeverij Vantilt, 2016
224 pag., paperback, geïll. in kleur
ISBN 978-94-6004-245-4
€ 24,50 (tot 29 mei, daarna € 29,50)

Ryan Noppen
Blue Skies, Orange Wings: the global reach of Dutch aviation in war and peace, 1914-1945
Uitgeverij Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2016
352 pag., geb.
ISBN 978-08-0284-870-3
€ 43,27

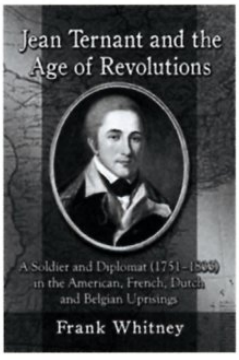

Frank Whitney
Jean Ternant and the age of revolutions. A soldier and diplomat (1751-1833) in the American, French, Dutch and Belgian uprisings
MacFarland Publishers, 2016
264 pag., paperback, geïll. (ook verkrijgbaar als e-book)
ISBN 978-1-4766-6213-8
€ 33,27

Klaas Kornaat
Wereldwijd aan de Maas. Het Korps Mariniers en Rotterdam
Uitgeverij 2010, 2016
176 pag., geb. geïll. in kleur
ISBN 978-94-90-98128-3
€ 24,50

Jan. J.B. Kuipers
Der Kaiser! Glorie & ondergang van keizer Wilhelm II
Uitgeverij WalburgPers, 2015
112 pag., geïll. in kleur
ISBN 978-94-6249-083-3
€ 19,95

L'Extinction des Feux
E.M
376
Quand on s'aime et qu'on a du flair,
Pas besoin d'y voir clair !

A SOLDIER
OF THE GREAT WAR
KNOWN UNTO GOD

70.

THE VETERAN'S FAREWELL.

"Good Bye, my lad,
I only wish I were young enough
to go with you!"

ENLIST NOW!